

Міністерство освіти і науки України
 Національний технічний університет
 «Дніпровська політехніка»
 Навчально-науковий інститут державного управління
 Кафедра державного управління і місцевого самоврядування

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
кваліфікаційної роботи ступеня магістра

студента (ки) Стенула Сергія Сергійовича

академічної групи гр. 281м-21з-2 ІДУ

спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування

на тему: «Роль української опозиції в становленні демократії в суспільстві та інституалізації державного управління»

Керівники	Прізвище, ініціали	Оцінка за шкалою		Підпис
		рейтинговою	інституційною	
кваліфікаційної роботи				

Рецензент				
-----------	--	--	--	--

Нормоконтролер				
----------------	--	--	--	--

Дніпро
2022

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка кваліфікаційної роботи ступеня магістра на тему «Роль української опозиції в становленні демократії в суспільстві та інституалізації державного управління».

88 стор, 5 додатків, 63 джерел.

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ, ОПОЗИЦІЯ, ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ, ОПОЗИЦІЙНИЙ ЛІДЕР, ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ, ЕЛЕКТОРАТ, ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС, ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА, ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО.

Об'єкт дослідження – сучасна державно-політична система та процес демократизації.

Предмет дослідження – роль української опозиції в становленні демократії в суспільстві та інституалізації державного управління

Мета дослідження – дослідження і характеристика діяльності опозиції визначення її ролі стосовно становленні демократії в суспільстві в контексті інституалізації державного управління

У першому розділі проаналізовано теоретико-методологічні основи діяльності політичної опозиції та законодавчі гарантії діяльності опозиції в Україні, визначено а сучасну модель опозиції на практиці. Другий розділ визначає проблемні питання діяльності опозиції в Україні та політико-правовий статус політичної опозиції в демократичному суспільстві. У третьому розділі розглядається роль української опозиції в становленні демократії в суспільстві та інституалізації державного управління

Сфера практичного застосування результатів роботи – органи влади та місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства.

ABSTRACT

Explanatory note of the master's degree qualification thesis on the topic «State policy of countering Russia's informational expansion in relation to Ukraine».

88 pages, 5 applications, 63 sources.

PUBLIC ADMINISTRATION, OPPOSITION, PARTY-POLITICAL OPPOSITION, OPPOSITION LEADER, POLITICAL PARTY, ELECTORATE, ELECTION PROCESS, STATE POLICY, CIVIL SOCIETY.

The object of research is the modern state-political system and the process of democratization.

The subject of the study is the role of the Ukrainian opposition in the establishment of democracy in society and the institutionalization of public administration

The purpose of the study is to study and characterize the activity of the opposition, determination of its role in the formation of democracy in society in the context of the institutionalization of public administration

The first chapter analyzes the theoretical and methodological foundations of the activity of the political opposition and legislative guarantees of the opposition's activity in Ukraine, and defines the modern model of the opposition in practice. The third chapter examines the role of the Ukrainian opposition in the establishment of democracy in society and the institutionalization of public administration

The sphere of practical application of the results of the work - authorities and local self-government, institutions of civil society.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ ТА ЇЇ СУЧАСНА МОДЕЛЬ НА ПРАКТИЦІ.....	8
1.1. Теоретико-методологічна база дослідження діяльності опозиції.....	8
1.2. Законодавчі гарантії діяльності опозиції в Україні.....	16
1.3. Українська опозиція та її сучасна модель на практиці.....	24
РОЗДІЛ 2	
ПРОБЛЕМИ ОПОЗИЦІЇ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	32
2.1. Проблеми діяльності опозиції в Україні.....	32
2.2. Політико-правовий статус політичної опозиції в демократичному суспільстві.....	43
2.3. Шляхи оптимізації проблем опозиції в Україні	51
РОЗДІЛ 3	
РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ В СТАНОВЛЕННІ ДЕМОКРАТІЇ В СУСПІЛЬСТВІ ТА ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ.....	62
3.1. Влада та опозиція в Україні.....	62
3.2. Інституціоналізація української опозиції в умовах демократизації державного управління.....	70
ВИСНОВКИ.....	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	89

ВСТУП

Актуальність обраної тематики роботи. Проблема становлення опозиції в Україні більш як три десятиліття після початку демократичних перетворень наразі залишається актуальною. Сам процес формування відповідальної та конструктивної опозиції змушує припустити, що реальна конкурентність політичних сил перебуває на початковій стадії формування. Наявність інституту опозиції є гарантом того, що у своїй діяльності владні органи керуватимуться загальнонаціональними інтересами мотивами.

Отже, становлення демократії в суспільстві та інституалізація державного управління» неможливе без інституту опозиції. Важливим завданням на шляху формування демократичного політичного режиму в Україні та її розвитку як європейської держави має стати формування цивілізованих стосунків між політичною владою та опозицією.

Особливо важливо проаналізувати, що являє собою опозиція в умовах трансформації суспільства та державно-політичної системи.

Актуальними на сучасному етапі залишаються пошук та вдосконалення існуючих напрямів діяльності опозиції, як парламентського інституту, бо наявність організаційно оформленої, з певним юридичним статусом та конституційними гарантіями опозиції – це своєрідний тест на відповідність основним принципам демократії.

Стан і ступінь розробки проблематики в спеціальній літературі. Джерельну базу бакалаврської роботи становлять писемні джерела, монографії дослідників, періодичні видання та інтернет-джерела. Проблема сутності політичної опозиції розглядалася у численних працях дослідників. Серед зарубіжних дослідників – це: Р. Даля, А. Лоуелла, Р. Міхельса, Д. Растоу, Дж. Шарпа, Й. Шумпетера. Серед вітчизніних дослідників проблемаю політичної опзиції займалися: Ю. Бадзьо, В. Горбатенко, М. Михальченко, В. Полохало, П. Шляхтун, Ю. Швед, зокрема, теоретичним питанням політичної діяльності, соціально-політичним аспектам управління, стану політичних

партій та блоків напередодні виборів, тенденціям їх розвитку, особливостям та наслідкам виборчих процесів присвячені роботи вітчизняних дослідників Д. Видріна, І. Зарицької, А. Колодій, Н. Піскарьової, В. Якушика.

Об'єкт дослідження – сучасна державно-політична система та процес демократизації.

Предмет дослідження – роль української опозиції в становленні демократії в суспільстві та інституалізації державного управління

Мета дослідження. Виходячи з актуальності теми, метою даної роботи є дослідження і характеристика діяльності опозиції визначення її ролі стосовно становленні демократії в суспільстві в контексті інституалізації державного управління

Визначена мета зумовила постановку й розв'язання таких *дослідницьких завдань* :

- з'ясувати стан теоретико – методологічної основи дослідження діяльності опозиції
- проаналізувати процес створення законодавчих гарантій діяльності опозиції в Україні;
- охарактеризувати сучасну модель опозиції на практиці
- з'ясувати політико – правовий статус політичної опозиції в демократичному суспільстві;
- проаналізувати шляхи оптимізації проблем опозиції в Україні;
- розкрити взаємовідносини влади та опозиції в Україні
- дослідити інституціоналізацію української опозиції в умовах демократизації державного управління

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети застосовано комплекс загальнонаукових підходів, емпіричні та спеціальні методи. Дослідження ґрунтується на принципах структурно – функціонального, біхевіористського та системного методів і підходів. Так, використання структурно – функціонального аналізу дозволило виявити причинно – наслідкові зв'язки між опозицією і владою, суспільством та опозицією.

Біхевіористський підхід сприяв дослідженню впливу особистісних чинників опозиції на маси суспільства України. Використання компаративістського та ретроспективного методів надало змогу при оцінці діяльності чинників української опозиції виокремити періоди її діяльності. Також були використані загальнонаукові методи – системний, історичний та порівняльний.

Практичне значення роботи полягає в тому, що матеріал її може використовуватися викладачами, студентами навчальних закладів при підготовці до лекцій, при складанні спецкурсів; студентами при підготовці до семінарів, вчителями в школі при підготовці до уроків історії та правознавства.

Обсяг і структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дипломної роботи – 95 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ ТА ЇЇ СУЧАСНА МОДЕЛЬ НА ПРАКТИЦІ

1.1. Теоретико-методологічна база дослідження діяльності опозиції

Термін «опозиція» (з лат. «протиставлення») у широкому значенні – це сукупність поглядів і дій, що мають характер інакомислення та невдоволення існуючим режимом. У вузькому розумінні – це перенесення політичної опозиції в рамки політичної системи, в якій вона торує шлях до інституалізації. Під опозицією як політичним інститутом розуміють регламентовану чи нерегламентовану чинним законодавством діяльність партій та рухів, що змагаються за здобуття влади [43].

У демократичних країнах не повинно бути проблем із визначенням суті і змісту політичної опозиції, якщо ж така проблема існує, то, очевидно, не достатньо демократичних передумов. Відтак, виходячи з об'єктивних умов дослідження стану опозиції, проаналізуємо теоретико – методологічні засади вивчення політичної опозиції [59, с.35].

Вперше у вигляді інституту опозиція виникла у Великобританії, що безпосередньо пов'язане із становленням партійної системи. Протягом громадянської війни 1648-1688 рр. сформувалися два табори – прибічники короля (торі) та захисники парламентаризму (вігі). Пізніше вони трансформувалися у Ліберальну та Консервативну партії, пройшовши стадії розвитку у вигляді партійних клубів [29, с.5].

У XIX ст. в результаті проведення реформи виборчого права з'явилися масові партії. Дослідники зауважують, що еволюція інституту політичної опозиції в Англії є унікальною з двох причин. По-перше, це конкуренція двох основних політичних сил, по-друге, легітимізоване поняття опозиції сприяло формуванню її як відповідальної сили. В основі формування політичних партій Великобританії лежать поняття «уряд» і «опозиція», що сприяло закладенню

традиції двопартійної системи

Франція завжди була прикладом суспільства із діючою багатопартійною системою. Але після 1945 р. відбувається переорієнтування в бік двоблокової системи. Сформувався новий розклад сил, який у науковій літературі зветься біполярним. Цей факт впливає на роль парламентської опозиції. П'ята республіка з'явилася як реакція на правління партії у 1945-1958 рр. [24, с.15].

Уперше в історії Франції Конституція 1958 р. визначила і закріпила роль політичних партій у системі державної влади та визначальну роль президента Ш. де Голля в ній. У 1958 р. в умовах широкої політичної кризи генерал потребував підтримки політичної партії, щоб не бути залежним від армії та алжирських учасників подій. Таким чином, підкреслює Ф.Борелла, в основі становлення П'ятої республіки лежить співробітництво Ш. де Голля та політичних партій [3, с. 14].

Традиції опозиції в Німеччині не мають таких історичних коренів, як у Великобританії чи Франції. Німецька науково-історична література відносить початок участі опозиції в політичному житті суспільства до ХІХ ст., коли функцію протесту виконував католицький центр, а пізніше соціально-демократична партія. Проте жоден з них не належав до інституціональної складової політичної системи. Навіть парламентська опозиція розумілася як ворог держави. На думку П.Ткачука «опозиція – це протидія, протиставлення меншого до більшого, меншості до більшості, інших поглядів до існуючих загальних поглядів, іншої політики до тієї, яка проводиться» [10, с. 12].

У загальному сприйнятті опозиційність визначається як неприйняття політичного курсу, що проводиться діючою владою. У теорії існує кілька підходів до визначення такого явища, як опозиція. Загальновизнаним є інституціональний підхід: опозицією є парламентські фракції або політичні партії, які не згодні з політикою більшості. За цим підходом можна визначити, що опозиція, таким чином, може бути різною. Вона може бути представлена в парламенті й бути парламентською опозицією, а може і не бути представлена в парламенті, і тоді вона буде політичною опозицією. Власне, тип опозиції

впливає з того положення в політичному полі, яке вона займає. На думку У.Кірієнко, «Політична опозиція – це сукупність політичних сил, які протиставляють себе владі і беруть на себе функцію опонувати, критикувати, заперечувати існуючий політичний режим» [7, с. 76]. Д.Робертсон стверджує, що це є політичне угруповання, партія або вільна асоціація громадян, яка бажає змінити уряд та його політику [30, с. 8].

Аналізуючи вищезазначені підходи до визначення політичної опозиції, слід підкреслити, що опозиція як цілеспрямована діяльність неможлива без суб'єктів і водночас є діяльністю, в основі якої лежить протидія органам влади. Ці два аспекти є невід'ємними від сутності самого явища, тому досліджувати його необхідно без відриву одного з них. Деякі дослідники пов'язують розуміння політичної опозиції з поняттям контролю як формою конфлікту. Підсумовуючи різні точки зору та узгоджуючи два основних підходи, можна надати наступне визначення: політична опозиція – це організована політична сила, яка критикує діючу владу та здійснює її контроль.

Вибори довели, що політична опозиція в Україні стає важливим чинником розвитку політичної системи, фактором впливу на розвиток громадянського суспільства та процеси демократизації. М.Михальченко виокремлює три типи політичної опозиції в Україні, яка сформувалася до 2014 року: 1) деструктивну консервативну, яка орієнтується на відновлення тоталітарної держави, радянської імперії (ПСПУ); 2) екстремістську українофільську опозицію, яка прагне побудувати українську державу з антиімперською орієнтацією («Свобода», КУН); 3) лояльну, демократичну опозицію, стратегічною метою якої є створення демократичного режиму, але яку не влаштовують форми і методи побудови соціально-правової держави (БЮТ) [23, с. 24].

Існує два підходи до визначення опозиції. У ширшому розумінні виділяють усі прямі і побічні вияви суспільного мислення та незадоволення існуючим режимом, у вузькому - опозиція розглядається як політичний інститут, переважно як сукупність усунутих від влади партій, організацій і рухів [52].

Опозиція як політичний інститут у демократичному суспільстві — це результат зіткнення інтересів груп населення, політичних пріоритетів електоральної більшості, яка перемогла на виборах, та поглядів меншості, що зазнала поразки. Дії опозиції класифікують відповідно до того, чи вони здійснюються в межах існуючої системи чи поза нею і певною мірою становлять для неї загрозу. Аналізуючи опозицію, враховують кінцевий результат опозиційних дій, що не виключає і насильницьких форм [44, с. 18].

У політичній практиці виділяють різні типи і форми політичної опозиції:

- 1) стосовно системи влади: лояльна і нелояльна;
- 2) за місцем дії: парламентська, позапарламентська, кланова, внутрішньо кланова, внутрішньопартійна;
- 3) за місцем у спектрі політичних сил: ліва, права, центристська;
- 4) за способом дії: легальна, ситуаційна, нелегальна;
- 5) за характером: демократична (конструктивна), недемократична (фундаментальна, революційна), а також позитивна (конструктивна) і негативна (деструктивна) [13, с. 85].

Виділяють також системну як відповідальну і позасистемну – невідповідальну, а Дж. Сарторі додає ще й «частково відповідальну». «Позитивна вартість опозиції передбачає принципову відмову від насильницьких дій, будь – яких революційних форм, заперечує можливість досягнення «абсолютної свободи» та «абсолютної справедливості». Негативною вартістю керуються, як правило, ті лідери, які вдаються до фізичного насильства як засобу досягнення мети [3, с. 20].

Системність опозиції означає її відповідальність політико-правовим нормам, прийняття нею правил політичної боротьби в рамках політичної системи. Позасистемність, у свою чергу, передбачає застосування засобів боротьби, що виходять за конституційні рамки. Х. Лінц, виділяючи лояльну, напівлояльну та нелояльну опозиції, виділив «односторонню опозицію, що знаходиться з урядом сам на сам, без огляду на решту партій, що їй протистоять, та двосторонню як опозицію до уряду ліву, чи праву [44, с. 15]»

Пропонується така типологія української опозиційності: 1) «опозиція ніжна, легка, вона водночас підкреслює фігуру її носія; 2) опозиція «місцями», слугує для прикриття окремих «частин тіла», політичного реноме носія; 3) опозиція ділова, її носій демонструє наявність альтернативних проєктів під час прийняття парламентських рішень і голосувань; 4) опозиція в стилі «хіпі», фасон її носія не піддається логічному описові. Така опозиція не лише «протестує проти існуючого стану», а й суперечить самому стабільності, ведення діалогу правлячої й опозиційної партій [56, с. 6].

Слід уникати і небезпек, пов'язаних з існуванням нестійкої багатопартійної системи. Наявність опозиції може бути також фактором політичної нестабільності, особливо за умов відсутності діалогу між владою і опозицією. Невиправданий пресинг держави стосовно інститутів громадянського суспільства спонукає опозицію використовувати радикальні методи [59,с.28].

Характерно, що вихована в таких умовах опозиція, приходячи до влади, переймає репресивні методи попередників (як це було, зокрема, з більшовицькою партією). Крім того, відсутність законодавчо визначених меж діяльності опозиції робить уразливими самі основи демократії [59, с.32].

Може виникнути ситуація, коли тоталітарні партії, використовуючи інститути демократії, знищують їх. Вузько партійні інтереси так само можуть брати гору над загальнодержавними. Тотальна критика дій уряду не завжди відповідає об'єктивній картині, а часто є засобом приходу до влади, завоювання симпатій електорату популістськими заявами, використовуючи негативістські настрої [43].

Безперервна боротьба з популістсько-агресивною позицією може спричинити розпорошення сил уряду, відволікання від вирішення завдань, які стосуються його компетенції, а це призведе до погіршення економічної і політичної ситуації в країні [52].

Опозиція і влада мають оволодіти цивілізованими правилами взаємовідносин, будувати їх на основі закону. В цьому контексті важливо зробити політику влади публічною, насамперед у визначенні стратегії розвитку

країни в економічній, соціальній, науково-освітній та інших сферах життя. Опозиція може і повинна пропонувати свої погляди на стратегію країни, на хід економічних і політичних реформ, доводити населенню їх раціональність і, ґрунтуючись на цьому, боротись за представництво в законодавчій і виконавчій владі [53].

Не можна вважати нормальною ситуацію, коли виборці сьогодні голосують за тих чи інших людей, а завтра оцінюють їх із позиції стороннього спостерігача, начебто не мають відношення до результатів виборів. Політично зрілий народ не повинен дозволяти маніпулювати собою, продавати свої голоси, ставати іграшкою в руках політичних авантюристів [1, с. 196].

Опозиція так само є результатом рішення народу – або історичного вибору, коли одні політичні сили втратили довіру, зганьбили себе своєю діяльністю і втратили історичну перспективу, або коли політичні сили не здійснили своїх передвиборних обіцянок і були замінені іншими політичними силами. Опозицію формує народ, відмовивши в довірі на владу [7, с. 118].

Тому опозиція не має права виступати від імені всього народу, а має лише повноваження від тієї частини населення, яка її підтримує. Опозицію здебільшого підтримує менша частина народу, поки та на виборах не завоює право представляти більшість [14, с. 53].

Влада і опозиція можуть мати різні погляди на діяльність політичних та економічних інститутів, на джерела формування і розподілу бюджету. Але якщо в основі їх поглядів лежать національні інтереси, досягти порозуміння їм буде значно легше, ніж коли кожна сторона відстоюватиме лише свою позицію, яка може бути далека від національних інтересів [13, с. 196].

У світовій практиці склалися декілька моделей політичної опозиції, її правовий статус та роль у політичній системі суспільства можуть виражатись по – різному: рельєфніше в умовах парламентської демократії, менше – при президентській формі правління. Прикладом є «лояльна опозиція» її величності у Великобританії. [3, с. 118].

Національною громадською думкою вона сприймається як повноцінний

інститут, що наділений рівними юридичними правами з урядом, її основні сили сконцентровані в рамках однієї провідної опозиційної партії. Діяльність британської («вестмінстерської») моделі в її традиційному вигляді ґрунтується на двопартійній системі. Керівництво найбільшої опозиційної партії постійно перебуває на авансцені політичного життя. Починаючи із 1937 р. пост лідера опозиції є офіційним і оплачується з державної скарбниці [3, с. 120].

Різновид опозиції, до якої західні політики відносять «зелених» в Німеччині і Нідерландах, італійських радикалів, а останнім часом також ряд комуністичних партій – Франції, Італії, Фінляндії, особливий тип опозиції. Непартійна опозиція – це інші інститути – профспілки, політичні організації і рухи, а також ЗМІ нерідко є нестійкими політичними утвореннями, які швидко виникають і зникають [3, с. 121].

У США, де в повоєнний період відбулось помітне послаблення впливу партій у політичному процесі, групи за інтересами все активніше відіграють роль зв'язку між інститутами влади і суспільством.

Складовою частиною блоку опозиційних сил можуть ставати окремі партії урядової коаліції або угруповання всередині правлячої партії, що не збігається з офіційним курсом. «Політичну опозицію» з правлячою партією об'єднує спільність стратегічних цілей [59, с. 214].

Разом з тим вона по – іншому уявляє собі шляхи і методи їх досягнення. Керівництво партійних фракцій у законодавчих органах влади США і Західної Європи переважно надають своїм депутатам відносну свободу дій при обговоренні «нових» соціокультурних і моральних проблем. Водночас воно наполягає на дотриманні дисциплінарних норм під час голосування з питань, що стосуються традиційної соціально-економічної політики партій [30, с. 8].

Розподіл влади між правлячою партією і опозицією у Франції, Німеччині, Італії та ін. західноєвропейських державах не такий контрастний.

Так, втративши більшість у національних зборах в результаті виборів 1986 р., однак утримавши пост президента країни, французькі соціалісти до 1988 р. перебували у досить невизначеному становищі одночасно правлячої і

опозиційної партій [34, с. 96].

Після березневих виборів 1993 р. у парламент Французька соціалістична партія (ФСП), що перебувала при владі від 1981 р., зазнала поразки, опинившись в опозиції. Вдруге після періоду 1986—88 рр. у країні склалась ситуація «співіснування» президента-соціаліста з правою парламентською більшістю та урядом [24, с.107].

У повоєнний період в країнах Західної Європи склались принципи і культура взаємовідносин між урядом і опозицією, що мають характер не так протиборства, як конструктивного діалогу виявляється в період гострих внутрішньополітичних криз.

Згідно з соціологічними дослідженнями, в суспільній думці Німеччини й Нідерландів міцно вкоренилось уявлення про те, що основна функція опозиції — тісно взаємодіяти з урядом і активна підтримувати основні напрями його політики, але не вдаватись до конфронтацій із ним та порушення досягнутої політичної злагоди [24, 108].

Упродовж останніх десятиліть у розвинутих країнах Заходу відбулось помітне розширення спектра опозиційних сил, з'явилися нові партії і соціальні рухи. Вони стали помітним фактором суспільно-політичного життя Західної Європи, складовою частиною парламентської опозиції в законодавчих органах влади різного рівня, поставивши традиційні партії в інші умови діяльності [43, с. 201].

Досвід унормування прав парламентської опозиції в європейських країнах засвідчує, що найчастіше законодавчо гарантовані такі її основні права:

- право на представництво у керівництві законодавчого органу; право на контроль діяльності парламентської більшості і, відповідно, уряду;
- право на парламентське оприлюднення власної політичної позиції [43, с. 202].

1.2. Законодавчі гарантії діяльності опозиції в Україні

Необхідною складовою політичного устрою будь – якої демократичної країни є опозиція, й Україна не є винятком. Проголосивши курс на європейську інтеграцію, наша держава взяла зобов'язання щодо приведення своєї політичної системи, рівня політичної культури у відповідність до демократичних стандартів. Та одним із важливих завдань на шляху до демократизації політичних відносин має стати формування цивілізованих стосунків між владою й опозицією [22, с.256].

Захист прав опозиції й забезпечення законодавчих гарантій її діяльності є необхідною передумовою реалізації конституційно визначених політичних і соціально – економічних прав громадян України. А відсутність дієздатної опозиції та правових, легітимних основ для реалізації її принципів і поглядів спричиняє зіткнення інтересів населення, підвищення рівня соціальної нестабільності та конфліктності [16, с.278].

В Україні процеси політичної структуризації суспільства відбуваються поступово, зростає суспільно – політична та соціально-економічна роль політичних партій. Водночас формуються світоглядні й інституційно-правові засади політичного плюралізму, повноцінного функціонування політичної опозиції як невід'ємного й обов'язкового суспільного інституту розвитку та забезпечення демократичного й відкритого середовища як у політичній, так і в соціально – економічній сфері життя держави й суспільства [59, с.194].

Тому на нинішньому етапі становлення громадянського суспільства в демократичній державі головним є легітимізація опозиції, основні функції якої – визначення альтернативних напрямів розвитку суспільства та створення постійної конкуренції правлячій еліті [55].

Порушуючи питання політичної опозиції демократичної держави, слід визначити зміст цього поняття. І насамперед звертаємося до його енциклопедичного значення: опозиція (латинською *oppositio* – протиставлення, заперечення)

1) протидія, опір офіційній політиці, певним діям і поглядам;

2) політична партія або інші угруповання, які виступають проти політики більшості або правлячого режиму, пропонують альтернативну політику, інший спосіб розв'язання проблем [44, с.16].

Аргументованим і повним, на думку автора, є визначення О. Совгирі парламентської опозиції – це добровільне об'єднання депутатів парламенту, що здійснюється на основі права, гарантованого конституцією, законодавством або закріпленого у конституційних звичаях, які не підтримують офіційного політичного курсу глави держави та/або уряду й, як правило, не є членами політичної партії (блоку), що (який) висунула (висунув) кандидатуру чинного глави держави на виборах глави держави, як правило, не представлені у складі уряду та можуть провадити діяльність, спрямовану на зміну офіційного політичного курсу глави держави та уряду, або на легальне усунення з посади глави держави або окремих членів уряду, або його відставку загалом, або на контроль за діяльністю глави держави та/або уряду [46, с.103].

Більшість дослідників у визначенні поняття поєднує такі складові відносин опозиційності: 1) суб'єкт опозиції – добровільне об'єднання депутатів парламенту. Слід ввести конкретику, тому що суб'єктами опозиції можуть бути як певні об'єднання громадян (формалізовані чи не формалізовані), так і окремі громадяни; 2) об'єкт опозиції. А головною ознакою об'єкта такого явища, як опозиція, є відсутність владного статусу; 3) підстави (так звані причини опозиції): зміст, засоби реалізації політики чи прагнення суб'єкта в майбутньому посісти місце влади, контроль за діяльністю глави держави чи уряду [25, с.52].

Уживаючи поняття «опозиція» та, розкриваючи її місце в демократичних політичних системах, треба виокремити два підходи опозиційності: інституційний та змістовний. У правовій доктрині поняття «інституційна позиція» застосовує А. Глухова. Під ним авторка розуміє сукупність політичних ресурсів (це насамперед «урядова структура» політичної системи – державна бюрократія, позиції всередині законодавчих органів та судової

ієрархії), які дають можливість політичним групам реалізовувати владу, впливати на розвиток суспільно-політичних процесів [20, с.92].

Тобто опозиційність стосовно об'єкта опозиції. Головним інституційним елементом опозиційних структур є партії, які набувають статусу опозиційних чи правлячих у ході змагання за владу через вибори. Для оптимальної діяльності механізму представництва та узгодження суспільних інтересів необхідним є створення міцної партійної системи з кількох провідних партій з кількома партіями – супутниками [45].

Це відбуватиметься в міру політичного дозрівання українського суспільства та піднесення його громадянської свідомості. Завданням опозиції є прихід до влади і в кожному випадку вплив на владу, тому повноцінне функціонування опозиції можливе лише на тлі представницької діяльності. Змістовний вимір стосується підстав опозиції – зміст та способи реалізації політики глави держави (зазвичай представника більшості в парламенті) в різних сферах, включно з актами та діями інших, підконтрольних главі держави, органів влади (парламентської більшості, уряду) [52].

У країнах сталої демократії опозиція є розвиненим і повноцінним політичним інститутом, для якого ідеологія опозиційності – процедурний і світоглядний принцип, що забезпечує альтернативний погляд на всі процеси і явища, які відбуваються в суспільстві, й дає можливість об'єктивніше оцінювати проблеми й перешкоди та виробляти реалістичну стратегію й тактику їх подолання. На наш погляд, це «здорова» конкуренція, що є одним із ключових принципів демократії, а її обмеження означає поворот на курс згортання демократизації суспільства й держави загалом [50, с.11].

Дослідник А. Француз визначив такі критерії свободи опозиційності: а) єдиною детермінантою участі або неучасті є вільний особистий вибір кожного громадянина; б) будь – який примус, погрози, підкуп або щось схоже стосовно підтримки опозиції чи офіційного курсу влади забороняються й переслідуються законом; в) групи громадян та окремі громадяни можуть вільно вести

опозиційну діяльність відповідно до Конституції і чинного законодавства України, виступаючи у ЗМІ, проводячи збори, мітинги, демонстрації тощо [53].

Що ми маємо сьогодні в Україні? В Україні опозиція зазвичай не має можливостей та інструментів впливу на формування політичних і управлінських рішень. Вона або цілковито відлучена від важелів реальної влади та управління, або допущена лише до участі у створенні формальних органів, що істотно не впливають на офіційний курс державної політики [55]

28 серпня 1991 року після встановлення незалежності України політична опозиція отримала вільні можливості для розвитку. Перші президентські вибори відбулися 1 грудня 1991 року за системою абсолютної більшості. Основна боротьба точилася між представником влади, головою парламенту (до цього – секретар ЦК КПУ) Л. Кравчуком та представником опозиції, дисидентом В. Чорноволом. Перемогу над лідером опозиції В. Чорноволом здобув представник правлячої партії Л. Кравчук [42, с.259].

Така перемога провладного кандидата під час президентських виборів пояснюється, зокрема, консервативною орієнтацією українських виборців, які не хотіли так радикально прощатися з минулим. Наступним президентом стає Л. Кучма, що особливо не змінює становища опозиції. І так триватиме ще дев'ять довгих років для української політики. Потім настає навий етап становлення української демократії, рік «помаранчевої революції», коли весь світ почув голос опозиції України, де з'явилися сподівання на сталий розвиток держави в руслі демократизації та компромісу провладних структур і тих, хто поза її межами [45].

З точки зору визначення принципів та критеріїв опозиційності на той період найважливішу роль відіграли зміни, внесені до Конституції України від 8 грудня 2004 року, як-от: перерозподіл повноважень між Президентом та парламентом, запровадження поняття «коаліція депутатських фракцій» та надання їй повноважень брати участь у формуванні Кабінету Міністрів України [46, 102].

Такий підхід до конституційних змін у державі наблизив Україну до європейської моделі організації влади, що дало можливість запровадити парламентський критерій визначення опозиції, тобто тієї «організації», яка не є належною до більшості в парламенті (парламентської коаліції). Зміни до Конституції створили ґрунт для визначення правового статусу парламентської опозиції. Зокрема, статтями 6–10 та 83 було запроваджено поняття «коаліція депутатських фракцій», що апоріорі відчиняло двері для існування опозиції [36, 37].

Конституційний Суд 27 червня 2000 року виніс рішення, відповідно до абзацу 5 п.п. 3.3.1 п. 3.3 ч 3. якого констатував, що запровадження в Конституції України поняття «постійно діюча парламентська більшість» логічно зумовлює потребу доповнити її гарантіями (хай навіть у загальній формі) для тієї частини складу Верховної Ради України, яка не входить до «постійно діючої парламентської більшості» та котру умовно можна характеризувати як «парламентську меншість». Невизначеність гарантій функціонування такої меншості може призвести до порушення однієї з основних засад, на яких ґрунтується суспільне життя в Україні, – політичної та ідеологічної багатоманітності (стаття 15 Конституції України), й обмеження конституційних прав громадян, передбачених, зокрема, статтями 34 і 38 Конституції України [40].

Іншою важливою новелою Конституції, яка вплинула на існування та діяльність опозиції, стало запровадження елементів імперативного та партійного мандата (ч. 5 ст. 81 Конституції України), що унеможлиблювало перехід українських парламентаріїв від опозиційних фракцій до провладних, послаблюючи цим парламентську опозицію [42].

Наступним кроком було унормування прав та гарантій опозиції у Регламенті Верховної Ради України, що згодом прийняли як Закон «Про Регламент Верховної Ради України», де з'явилася окрема глава 13, котра регламентувала права парламентської опозиції у Верховній Раді України [13, 224].

Після набуття чинності змінами до Конституції й створення двох центрів влади – Президента та уряду й парламентської коаліції, склалася ситуація, коли влада розділилася між двома взаємно опозиційними силами, що зменшувало можливості її централізованого використання проти опозиції. На відносини більшості та меншості у Верховній Раді впливали часті зміни політичних сил, що перебували у відповідних ролях, інституційний конфлікт між Президентом і урядом, зумовлений дуалізмом влади, перенесення на політичний рівень особистого антагонізму певних політиків, а також спроби парламентських політичних сил реалізувати власні завдання, незважаючи на норми законодавства. Це спричинило часті й гострі парламентські та політичні кризи, дострокові парламентські вибори [42, с. 179].

Період після президентських виборів 2010 року позначається утисками опозиції, зокрема: 1) обмеженням політичної конкуренції, що виявляється насамперед в ігноруванні законодавчої ініціативи з боку меншості, про це свідчить кількість внесених до порядку денного та ухвалених законопроектів; 2) кримінальним переслідуванням попередніх представників влади, які можна, на нашу думку, розцінювати як політичні утиски та політичне переслідування, що обмежує можливість опозиції брати участь у наступних парламентських чи президентських виборах [42, с.224].

Кардинальних змін статус парламентської опозиції зазнав після прийняття Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року, бо відповідно до п. 5 ч. 6 цього рішення Конституційний Суд вважає, що визнання неконституційним Закону № 2222 «Про внесення змін до конституції» у зв'язку з порушенням процедури його розгляду та ухвалення означає відновлення дії попередньої редакції норм Конституції України, які були змінені, доповнені та вилучені Законом № 2222. Це забезпечує стабільність конституційного ладу в Україні, гарантування конституційних прав і свобод людини й громадянина, цілісність, непорушність та безперервність дії Конституції України, її верховенство як Основного Закону держави на всій території України [46, с.102].

Відновлення дії Конституції 1996 року відбувається після вилучення із Закону «Про Регламент Верховної Ради України» всіх норм про парламентську опозицію, оскільки поняття «коаліція депутатських фракцій», яке було формальною підставою для унормування статусу опозиції, немає в чинному Основному Законі держави [7, с.47].

Згадаймо про спроби унормування статусу опозиції шляхом внесення на розгляд проектів законів «Про парламентську опозицію», «Про опозиційну політичну діяльність», проекту змін до Закону «Про Регламент Верховної Ради України» майже кожного скликання українського парламенту, які не було ухвалено. Формально на розгляді цього скликання залишається прийнятий у першому читанні законопроект «Про парламентську опозицію» (реєстр. № 0886) [35, 36, 37].

З огляду на кількість гарантій і прав парламентської опозиції, передбачених цим проектом, він міг би стати важливим чинником представництва в парламенті інтересів громадян, які не згодні з політикою влади, надав би опозиції значні контрольні повноваження. Але просування цього законопроекту є сумнівним. Негативними також стають відносини більшості та меншості в парламенті (блокування, спроби силового вирішення питання). Не менш руйнівним для збереження демократичного курсу є прагнення до політичної розправи, перевага власних економічних інтересів над принципами демократизації громадянського суспільства [34, с.101].

Опозиція стосовно чинної влади є протилежним політичним полюсом, без якого неможливе існування системи політичної конкуренції, що в політиці, як і в системі ринкової економіки, забезпечує добір найкращих, найсильніших професійних гравців-виконавців [45].

У демократичних країнах саме опозиція виконує важливу функцію парламентського контролю за силовими структурами держави і бюджетним процесом, за реалізацією прав і свобод громадян та ефективністю використання бюджетних коштів, за фактами корупції й порушення прав людини [45].

Опозиція змушує владні управлінські структури дотримуватися одного з найважливіших принципів управління – враховувати альтернативні підходи під час розробки програм, законопроектів та вироблення державної політики. А створити такі умови для підвищення правового, політичного й соціально-економічного статусу опозиції має політична реформа, яка повинна збалансувати повноваження в трикутнику «президент – парламент – уряд» і забезпечити перехід до парламентсько-президентської республіки [2, с.139].

Потрібно запровадити таку модель організації влади, яка довела свою ефективність у розвинених демократичних країнах. Згідно з цією моделлю процедури формування влади відбуваються в такій послідовності: виборці обирають представників політичних партій до парламенту, представники парламентських партій об'єднуються в більшість, більшість бере участь у формуванні уряду, партії, об'єднані в більшість несуть політичну відповідальність перед виборцями за результати діяльності уряду, парламентська меншість (опозиція) отримує права та можливість здійснення публічної критики, контролю та корекції дій уряду шляхом розробки альтернативних підходів і методів реалізації державної політики [3, с.214].

В Україні ж можливості парламентського опозиційного контролю значно знизилися не лише на рівні контролю за управлінськими структурами держави, а й на рівні права очолити бюджетний та регламентний комітети, які раніше перебували в руках опозиції [10, с.129].

Наступним чинником діяльності опозиційних сил є вироблення політичної поведінки, формат об'єднання зусиль та дій для досягнення спільних цілей для різних частин суспільства. Хоч би яка політична сила перемогла на виборах, стратегію й тактику забезпечення сталого суспільного розвитку має бути обов'язково збережено й збагачено новими здобутками. А в цьому є прерогатива влади, що має припинити ставити власні інтереси вище за громадські [4].

Відносини між владою та опозицією мають будуватися незалежно від політичних статусів і визначатися Конституцією та законами України.

Необхідним є встановлення діалогу між провладними партіями та опозиційними структурами, темою якого буде гарантування опозиції відповідних прав, створення таких правил гри, щоб політична воля більшості полягала в дотриманні демократичних принципів. В цьому – головна ідеологічна основа партнерства влади і політичної опозиції [45].

1.3.Українська опозиція та її сучасна модель на практиці

З наукового погляду, взявши до уваги як вітчизняний досвід, так і набутки світової політичної теорії, неважко окреслити сутність опозиції. У найзагальніших рисах, опозиція – це політичні сили, діяльність яких тим чи іншим способом спрямована проти чинної влади. Мета опозиції – корекція прийнятих політичних рішень і дій влади, аж до зміни влади [12, с. 74].

Опозиція – неодмінна іманентна складова демократичного суспільства, в якому владу мають політичні сили, підтримані згідно з певною процедурою більшістю виборців, і в якому меншість представлена легальною опозицією, котра діє в межах чинної системи. І ще один загальник. Опозиція разом з незалежною пресою – це своєрідні «сторожові пси» демократичного суспільства [15, с. 194].

Професор Роберт Даль у праці «Політичні опозиції у західних демократіях» сформулював класичні, мабуть, уже критерії, які характеризують демократичний характер політичної системи, коли виникають умови вільного існування політичної опозиції. Ось ці критерії:

1) свобода думки та висловлювань, у тому числі можливість довести особливу позицію меншості до відома інших громадян і керівних органів держави;

2) можливість вільно брати участь у політичному житті;

3) у разі політичного конфлікту здійснення контролю більшості громадян, виборців і членів представницької влади над виконавчою владою;

4) раціональність у політичному обговоренні й ухваленні рішень, розуміння громадянами доцільності запропонованих лідерами держави орієнтирів і засобів їхнього досягнення;

5) настанова на те, щоб при ухваленні політичних рішень тримати курс на мінімізацію суспільних збурень і примусу щодо переможеної меншості при одночасній максималізації кількості громадян, котрі вважають, що ухвалені рішення відповідають їхнім цілям;

6) мирний спосіб розв'язання конфліктів і мінімізація політичного насильства;

7) першочергове розв'язання виконавчою владою тих проблем, які значна (навіть не більша) частина громадян чи політичних лідерів вважає важливими, нагальними, при цьому ухвалення рішення, яке задовольняє якнайбільшу частину громадян;

8) загальна довіра та лояльність до Конституції та демократичних процедур у державі [8, с. 94-96].

Називаючи опозицію вираженням конкурентного режиму, Роберт Даль зазначає: важливим аспектом демократизації у посткомуністичному світі є такий розвиток політичної системи, коли фактом стає врахування існування опозиції, конкуренції або змагання між владою та її опонентами. Головним чином тут ідеться, звичайно, про владу виконавчу, оскільки опозиції зазвичай мусить належати частина законодавчої влади, а судова влада повинна бути незалежною і рівновіддаленою від усіх політичних сил, крім, хіба що, антисистемних, але про них мова попереду [8, с.129].

«Прагнеш демократії – плекай опозицію». Це відоме твердження невідомого авторства нерідко зустрічається у статтях та монографіях вітчизняних і західних авторів; знов – таки, тут потрібна невелика корекція: дуже небезпечно плекати антисистемну і невідповідальну опозицію у демократичній (бодай частково) країні [34, с.103].

З кінця 1980 – х років, коли в Україні опозиція здобула право на легальну публічну діяльність, переважній частині як представників «партії влади», так і

опозиції (в тому числі відверто антикомуністичної) вистачило клепок у голові, щоб не руйнувати крихку базу суспільного порозуміння і взаємодії ідеологічно надзвичайно різних політичних сил [44].

Такого більш підсвідомого, ніж свідомого потенціалу вистачило, щоб забезпечити країну від суспільно-політичної поляризації та перманентних зіткнень між владою й опозицією. Бо ж якби в Україні була свого часу прийнята мажоритарна виборча система з голосуванням в один тур, вона б досить швидко призвела до реальної двопартійності. Таку властивість цієї виборчої системи відзначають Моріс Дюверже та Роберт Даль [20, с.100].

Неважко уявити, в що могла б вилитися двопартійність за українських обставин: у спробу тих політичних сил, які опинилися поза системою, зруйнувати всю владну систему; і у жорстокий двобій опозиції, позбавленої на 4 чи 5 років (час функціонування Верховної Ради) реальних важелів впливу на діяльність владних монополістів [44].

Власне, навіть напівмажоритарна система призвела до конфронтації «помаранчевих» і «синьо – білих» 2004 року; тому перехід до виборів за партійними списками (ясна річ, не «закритими») за всіх вад цієї системи, потенційно здатен зменшити напругу у стосунках «влада – опозиція» і сприяти формуванню реальної багатопартійності. Принаймні, так вважає Моріс Дюверже, автор книги «Політичні партії». Додамо до цього: виборчі списки мають залежати при цьому не від лідерів, а від симпатиків партій...

Опозицію прийнято поділяти на парламентську та позапарламентську. [11, с. 97].

Перша складається у межах парламенту з депутатів тих партійних фракцій, які не ввійшли до проурядової більшості. Вона передбачає альтернативну до виконавчої влади і парламентської більшості позицію і ґрунтує свої дії не лише на фракції, а на активності розгалуженої мережі регіональних та місцевих партійних організацій і партійних представництв в органах місцевого самоврядування [11, с. 97].

Позапартійна опозиція представлена політичними силами, які не мають власних представників у парламенті і тому свою критичну настанову щодо уряду реалізують передусім через ЗМІ та різноманітні публічні акції. Цим займаються, звісно, і репрезентанти парламентської опозиції, але у стабільній суспільно-політичній ситуації їхньою головною ареною опонування урядові залишаються парламент і представницькі органи влади, і тільки у разі суспільної кризи – вулиця [11, с. 97].

У Джованні Сарторі, автора книги «Партії та партійні системи», ми знаходимо інше розрізнення – коли опозиція поділяється на відповідальну і невідповідальну. Відповідальна опозиція характерна тим, що її представники ведуть свою діяльність, дотримуючись певних «правил гри», взаємодіють з представниками владних кіл, виходячи з ідеї тимчасовості свого перебування як при владі, так і в опозиції, і перебуваючи в останній готуються до завоювання влади інституційними засобами. Тому, критикуючи дії влади, така опозиція не виступає проти засад самої політичної системи. Опозиція невідповідальна в прагненні скинути уряд використовує всі засоби без правових, а часом і без моральних обмежень [11, с. 97].

Системна та антисистемна опозиція – це близькі поняття до відповідальної та невідповідальної опозиції. Приклад останньої – антисистемної і невідповідальної – більшовики та нацисти, котрі вміло використовували всі вигоди парламентської та позапарламентської легальної діяльності з метою знищити після здобуття влади всіляку можливість для будь – кого перебувати в опозиції. Та до специфіки опозиційної діяльності за умов диктатури ми ще повернемося, а зараз варто зазначити, що науковці виділяють ще один різновид опозиції [11, с. 98].

Йдеться про частково відповідальну опозицію. За Сарторі, це невеликі партії, часом парламентські, часом регіональні котрі не піддають сумніву інститути чинної політичної системи, разом з тим не ставлять на меті завоювання влади і входження до складу уряду. Їхня мета – впливати на владу,

не інтегруючись до кінця у систему ротації політичних сил при кермі державної влади, діючи головним чином поза парламентом [11, с. 98].

Щодо методів позапарламентських дій, то їх надзвичайно багато. Скажімо, у теоретика ненасильницького спротиву Джин Шарп нараховано 198 методів ненасильницької політичної боротьби, застосовуваних опозицією в різних ситуаціях. Ці методи може застосовувати як системна (партії «зелених»), так і позасистемна опозиція (гандістський рух у колоніальній Індії) [44].

Застосування ж насильницьких методів опозицією морально і юридично виправдане тільки тоді, коли йдеться про боротьбу з диктатурою, яка не може бути усунута інституційними методами. А от опозиція за умов тоталітарних чи авторитарних режимів не підпадає під усі наведені означення, хоча її часом відносять до антисистемної [44].

Але коли за умов демократії антисистемна опозиція – це радикальні недемократичні сили, не має значення, ліві чи праві, то за умов диктатури антисистемна політична сила часом виступає за свободу, а часом – проти неї; це може бути партія, яка прагне зруйнувати старий владний апарат для того, щоб на його місці збудувати «правильний» тоталітаризм. Приклади з історії 1940-х років відомі: залізогвардійці за Антонеску у Румунії, салашисти за Горті в Угорщині [11, с. 99].

Та й між підпільними організаціями комуністів і християнських демократів за нацистів існувала відчутна різниця: комуністи виконували накази з СРСР, християнські демократи керувалися власним сумлінням; комуністи, одержавши з рук Сталіна владу у Східній Німеччині, охоче взяли участь у використанні колишнього нацистського табору смерті Бухенвальд для утримання «агентів реакції», християнські демократи у Західній Німеччині взяли активну участь у денацифікації країни та побудові демократичної республіки [11, с. 99].

Аналогічним чином можна сказати про деякі опозиційні рухи у пострадянських країнах з авторитарними режимами: якщо ці рухи коли-небудь придуть до влади, то встановлять ще жорстокіші режими, ніж їхні

противники. Та це не означає правоту диктаторів, які розправляються з опонентами злочинними методами [11, с. 99].

Зауважимо ще один момент. На Заході існує феномен «офіційної опозиції». Цей статус надає опозиційній силі можливість відігравати істотну роль у державній політиці, мати додаткові фінансові можливості й важелі для контролю влади. Скажімо, у Великій Британії партія, яка одержує після парламентських виборів статус «опозиції Її Величності», одночасно отримує державне фінансування для свого функціонування, а лідер такої опозиції стає офіційним державним високооплачуваним посадовцем. Палата Громад Великої Британії щороку виділяє щонайменше 20 діб опозиції Її Величності для того, щоб саме вона, а не парламентська більшість, виносила на розгляд депутатів саме ті питання, які вважає за потрібне [11, с. 100].

В інших країнах «офіційна опозиція», тобто найпотужніша за владною сила в парламенті також зазвичай одержує певні преференції: контроль за рядом парламентських структур, можливість сформувати «тіньовий кабінет» й одержувати практично всю ту інформацію, що й міністри, тощо. Це зрозуміло: адже у разі виграшу наступних парламентських виборів опозиціонерами вони повинні бути готові одразу взяти на себе управління державою, тобто мати людей, здатних ефективно працювати в органах виконавчої влади й інформацію про країну [44].

Але така «офіційна опозиція» в Україні, мабуть, стане можлива з того часу, як почне усталюватися та важлива складова політичної культури, про яку пише Сергій Рябов: «Опозиція – це й певний тип ставлення людей до влади та своїх політичних суперників, культура конструктивної альтернативи чинному уряду»

Загалом же перехід до виборів за відкритими партійними списками і до складної системи представництва політичних сил (парламентські партії – партії, інтегровані в місцеві органи влади по всій країні, – суто регіональні партії) вимагає комплексного законодавчого закріплення ролі і місця системної опозиції на всіх рівнях [11, с. 101].

Так само законодавчо мусять бути поставлені межі діяльності антисистемної і невідповідальної опозиції. Адже, скажімо, нестача таких меж у міжвоєнній Чехословаччині дала змогу Судетсько-німецькій партії вести активну пропаганду за «возз'єднання» Судет із Третім рейхом, відверто тероризувати тих німців, котрі не були згодні із нацизмом, та створити незаконні воєнізовані формування. Навряд чи Україна може не зважати на цей негативний досвід [11, с. 101].

На загал, вітчизняне законодавство про опозицію не може копіювати ані британське, ані німецьке, – слід виходити з реального стану справ у країні і дуже обережно виписувати норми законів, щоб не відсікти від інституційної опозиції ті сили і постаті, які мають що сказати загалові. Скажімо, підвищення вікового цензу народного депутата на початку 1990-х залишило поза Верховною Радою учасників студентської «революції на граніті» [11, с. 101].

Статечні парламентарії виграли, ще до виборів позбавившись конкурентів, але чи виграла країна від того, що до парламенту не прийшли молоді креативні політики? Та за будь – яких обставин всі ролі мають бути визначені: одні при владі, інші – в опозиції, одні створюють уряд, а відтак і відповідають за його діяльність, інші висувають альтернативні проекти та мають можливість через ЗМІ звернутися до суспільства щодо цих проектів [44].

Утім, така майже ідилія настане тільки у разі, якщо не стануть актуальними теоретичні положення про опозиція в авторитарній чи тоталітарній державі [44].

Висновки до розділу 1

Реалізація відповідних прав забезпечується кількома способами: через включення відповідних норм до конституції і до парламентського регламенту; лише до регламенту; через прийняття закону про парламентську опозицію або без правового унормування – силою політичної традиції.

По – перше, наявність опозиції свідчить про те, що є чітка одностайна позиція кваліфікованих професіоналів стосовно функціонування політичної

системи. По – друге, це свідчить про те, що існує альтернатива діючій владі, і якщо опозиційні сили набирають певний відсоток голосів і проходять у парламент, це є ознакою того, що заданий курс діючої влади подобається не всім, а в опозиційних силах бачать краще втілення і вираження власних інтересів. По – третє, наявність опозиції засвідчує, що існує інший підхід до вирішення суспільних проблем, а це означає, що міг бути по – іншому сформований бюджет, по – іншому розподілені кошти по сферах, регіонах і т. д., а це робить інші акценти у сфері оподаткування, інший вектор орієнтації на соціальні верстви, класи, прошарки. По суті, саме вони і приводять до влади певні сили. Якщо у державі налагоджений механізм демократичного переобрання органів влади, то біля «керма» перебувають саме ті сили, яких потребує суспільство. І, найголовніше, партії повинні бути виразниками суспільних інтересів і створюватися на їх основі.

РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ ОПОЗИЦІЇ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Політико-правовий статус політичної опозиції в демократичному суспільстві

Функціонування політичної опозиції у демократичному суспільстві – це результат зіткнення політичних інтересів, пріоритетів електоральної більшості, яка перемогла на виборах, та позицій переможеної меншості, яка активно протидіє домінуючій силі. В умовах демократії опозиція є невід’ємним інститутом політичної системи [42, с. 74].

Однак варто зауважити, що результативність функціонування опозиції значною мірою залежить від ефективних механізмів включення її у політичний процес та зумовлюється конструктивізмом її позицій. В іншому разі за умов конфліктних взаємин із владою наслідком діяльності опозиції може бути дестабілізація політичної ситуації [47, с.259].

Процес інституціоналізації опозиції завершився у Західній Європі ще у другій половині ХІХ ст., коли сформувалось ліберально-демократичне уявлення про політичну опозицію як про інтегральний елемент процесу реалізації народної волі, так само необхідний як влада і парламентська більшість. Опозиція стала розглядатись як елемент творення влади, а правове унормування її діяльності – юридичною умовою забезпечення ротації політичних сил, засобом обмеження влади більшості, унеможливлення її абсолютизації [7, с. 74].

Термін «опозиція» походить від лат. слова «орропо» – протиставляти, бути протилежним. Під опозицією у політиці передбачається протиставлення власної політики іншій (найчастіше – офіційній); виступ проти думки більшості; протидія, опір певним політичним діям, поглядам, офіційній політиці, політичній думці; протиставлення та протидія урядові, главі держави, системі

влади, конституції, політичній системі загалом. Опозиція спрямована проти існуючої влади, її мета – прагнення корегування прийнятих владою політичних рішень аж до зміни влади :

В енциклопедії конституційного права опозиція розглядається як політична діяльність партій, груп, рухів, які не погоджуються з урядовим курсом, методами його реалізації та ведуть з урядом і політичними силами, які його представляють, боротьбу за державну владу:

В. Ф. Халіпов визначає опозицію як: 1) протидію, опір; 2) групу осіб всередині партії, організації, парламенту, що ведуть лінію опору більшості, а у суспільстві, як правило, протистоять державній владі, а також силам та організаціям, що її підтримують;

А. І. Куліш зазначає, що поняття «політична опозиція» вживається у двох значеннях: 1) протиставлення політики іншій політиці; 2) виступ проти думки більшості чи проти пануючої думки в законодавчих партійних чи інших структурах;

Деякі автори визначають опозицію як сукупність політичних партій, суспільно-політичних рухів й угруповань, що діють організовано, легально чи нелегально, відкрито чи ні, і які прагнуть усунути від влади правлячі партії чи політичні еліти й передати владу іншим політичним силам;

В. М. Якушик визначає політичну опозицію як комплекс політичних сил (не лише інституціоналізованих, добре структурованих, легалізованих, але й також аморфних), які протистоять силам, що контролюють політичну владу [42, с. 176-179].

Визначенні опозиції можна виокремити два підходи. У ширшому розумінні опозиція – це усі прямі й побічні вияви незадоволення політичним режимом, у вузькому – опозиція розглядається як інститут, як сукупність усунених від влади політичних сил (партій, організацій, рухів) [44, с. 8].

Важливим для розуміння сутності політичної опозиції, її суспільного призначення й ролі в процесі демократизації суспільства є розмежування на теоретичному рівні понять «опозиція як політичний інститут» та «опозиція як

форма суспільного протесту». Як зазначає Т. Ткаченко, незважаючи на те, що опозиція як форма суспільного протесту є детермінантою опозиції як політичного інституту, перша може виникати й функціонувати навіть у недемократичних суспільствах (ОУН-УПА та дисидентський рух за радянських часів як спротив існуючому режиму), тоді як опозиція як політичний інститут може існувати лише у демократичній політичній системі [47, с. 264].

Отже, опозиція як форма суспільного протесту може функціонувати за будь-якого режиму, а як політичний інститут – лише в умовах демократії. Опозиція як політичний інститут протидіє урядовому курсу правлячої сили, здійснює конструктивну критику владних інститутів, вносить альтернативи офіційній політиці та тримає постійний контроль над владою. Її мета – прийти до влади в державі, застосовуючи методи організованої критики чинної влади та пропонування альтернативних методів вирішення питань [16, с. 42].

Опозиція як форма суспільного протесту – це протидія певному політичному режиму або конкретному політичному рішення, що супроводжується неорганізованою, деструктивною, без внесення альтернативних пропозицій, критикою владних інституцій та спонтанними, неорганізованими, нерегулярними виступами проти влади [50, с. 43].

Мета опозиції як форми суспільного протесту переважно зводиться до опротестування певного рішення, стану речей, і, зазвичай, прихід до влади не є для неї самоціллю. Опозиція як форма суспільного протесту може складатись із громадських організацій, об'єднань громадян, окремих осіб, політичних партій, блоків, засобів масової інформації [24, с. 114].

Порівнюючи опозицію як форму суспільного протесту та як політичний інститут, необхідно наголосити на різниці у їх правовому забезпеченні. Для опозиції як форми суспільного протесту достатнім є визнання на рівні Конституції права кожного громадянина на протест; для функціонування ж опозиції як політичного інституту, окрім конституційних гарантій, необхідним є прийняття відповідного закону про політичну опозицію, де б визначались її права, повноваження, обов'язки [19, с. 43].

Отже, опозиція як політичний інститут та як форма суспільного протесту відрізняються суттю, природою, суспільними функціями, метою діяльності, тривалістю існування, політико-правовим статусом, правовим забезпеченням. Враховуючи ці відмінності, політичну опозицію як інститут політичної системи можна трактувати як легальну форму протистояння й протидії офіційному політичному курсові, що передбачає можливість і здатність здійснювати контроль, висловлювати позиції й впроваджувати альтернативні пропозиції [30, с.8].

Поняття «опозиція» є багатоаспектним, багатогранним і кожне визначення характеризує опозицію з акцентом на певному аспекті. Узагальнюючи різні підходи до трактування поняття «опозиція», можна дати таке визначення: опозиція – це форма протистояння, опору, протидії певній політиці, політичній лінії, діям, офіційному курсу правлячих сил [27].

Опозиція розглядається і як сукупність політичних партій, партійних угруповань, громадських рухів, організацій, груп осіб, які перебувають у меншості, виступають проти певної політичної лінії, думки, політики уряду, системи влади, конституції, політичної системи загалом і які прагнуть усунути від влади правлячу державно – політичну еліту, передати владу іншій політичній силі або хоча б здійснювати вплив на процес прийняття політичних рішень [18, с. 125].

Діяльність опозиції є пріоритетною характеристикою демократичного суспільства, у якому владу мають сили, підтримані більшістю, а меншість представлена легальною опозицією. У функціональному плані опозицією може бути не будь – яка політична структура, а лише співмірна з панівною за політичною могутністю [42, с. 294].

Предметом опозиційної боротьби є влада, а суперництво з панівним суб'єктом за домінуючий статус в системі розподілу влади – є суттю діяльності опозиції. Забезпечення опозиційним силам можливості конструктивно конкурувати з правлячою партією в політичному процесі, вільно висловлювати та відстоювати відмінну від офіційної точку зору позитивно впливає на уся

політичну структуру суспільства і зменшує ризик виникнення гострих соціальних конфліктів і кризових ситуацій [58, с. 4].

Обмеження прав опозиції притаманне авторитарним й тоталітарним режимам і є порушенням демократичних свобод громадян. Відсутність конструктивної опозиції в умовах демократії, як правило, призводить до зростання соціальної нестабільності або ж викликає політичну апатію та відчуженість мас від політики. Отже, опозиція є інституційним елементом політичної системи країн з демократичним політичним режимом [59, с. 194].

Необхідною умовою успішного функціонування політичної опозиції є її організованість і сконсолідованість. У цьому контексті політична опозиція – це організована група активних членів, які об'єднані усвідомленням спільності своїх політичних інтересів, цінностей, цілей. Ефективність та результативність опозиційної діяльності зумовлюється також харизматичністю лідера, його якостями, авторитетом. Саме персоніфікований характер – ознака сучасних політичних опозицій [24, с. 94].

Завдання політичної опозиції полягає у тому, щоб піддавати критиці урядові рішення, коригувати їх, виявляти недоліки й вимагати їх виправлення; формулювати альтернативи щодо політичного курсу; запобігати зміні політичного курсу країни на користь якоїсь однієї верстви. Мета опозиції – прагнення до істотного коригування владних рішень аж до легальної зміни правлячої політичної сили та оволодіння владою [24, с. 95].

У системі політичних взаємодій опозиція виконує важливу функцію артикуляції та агрегації того спектра соціальних інтересів, який недостатньо враховується владою. Функції опозиції можна визначити через три категорії: 1. Критика (програм, рішень та дій влади). 2. Контроль (за діями офіційного уряду); 3. Альтернатива (формування політичних альтернатив, пропозицій, відмінних від урядових програм політичного і соціально-економічного розвитку суспільства) [22, с. 295].

Отже, у демократичних країнах світу функціями опозиції є:

- напрацювання альтернативних пропозицій щодо владних рішень та

урядової політики;

- ведення конструктивних дискусій навколо політики уряду, що, своєю чергою, зумовлює покращання якості політичних рішень;
- критика офіційного курсу і політики уряду, глави держави;
- вираження соціального невдоволення; спостереження й контроль за діями та рішеннями правлячої партії, що, своєю чергою, обмежує можливості зловживання владою та підтримує владну партію у стані «бойової готовності»;
- обмеження монополії на прийняття політичних рішень виключно провладною силою;
- формування конкуренції правлячій еліті;
- недопущення зміщення курсу уряду;
- підтримка соціальної стабільності; сприяння горизонтальній ротації еліт та конституційній зміні влади у державі (адже опозиційні партії чергуються при владі, забезпечуючи представництво різних соціально-політичних сил);
- забезпечення високого ступеня консенсусу під час прийняття рішень через врахування інтересів не частини (хоч і більшості) суспільства, а інтересів суспільства як цілого;
- формулювання й вираження думок, позицій тієї частини суспільства, яку вона репрезентує;
- вирішення конкретних суспільно-політичних проблем; надання динамічності перебігу політичних процесів у державі. Важливо зазначити, що опозиція має можливість протидіяти уряду, не відповідаючи при цьому за наслідки урядових дій [28, с. 15].

Наявність умов для існування й функціонування політичної опозиції є одним із критеріїв під час визначення рівня демократичності суспільства. Роберт Даль у праці «Політичні опозиції у західних демократіях» визначив фактори і чинники, що забезпечують демократичний характер політичної системи і відповідно створюють умови для ефективного існування політичної

опозиції:

1) свобода думки та висловлювань, можливість доведення відмінних позицій меншості до відома інших громадян і керівних інститутів держави;

2) можливість брати участь у політичному житті усіх, без винятку громадян;

3) у разі політичного конфлікту – контроль громадян над рішеннями уряду;

4) згода під час прийняття політичних рішень про необхідність мінімалізації примусу стосовно переможеної меншості та збільшення кількості громадян, котрі вважають, що прийняті рішення відповідають їх інтересам;

5) мирний спосіб розв'язання конфліктів і мінімалізація політичного насильства;

6) термінове вирішення урядом політичних питань, які розцінені значною частиною громадян або лідерів як важливі і невідкладні;

7) довіра у суспільстві до Конституції та демократичних процедур. Лише за таких умов опозиція матиме шанси на ефективну діяльність і функціонування [8, с. 296].

Отже, опозиція є важливим фактором забезпечення демократичного розвитку суспільства, необхідним інститутом політичної системи правової держави. Рівень демократичності суспільства визначається наявністю умов для існування політичної опозиції, яка забезпечує конкуренцію політичних сил не лише під час здобуття, а й під час здійснення влади

Класифікація політичної опозиції – предмет наукових дискусій та суперечок. Багато-аспектність та багатогранність явища зумовили існування різних теоретичних підходів до класифікації політичної опозиції за різними критеріями. Опозицію як форму суспільного протесту можна типологізувати за сферами життя: політичну, економічну, соціальну, духовно культурну тощо [24, с. 67].

Класифікація опозиції як політичного інституту здійснюється в межах трактування її як однієї із форм суспільних відносин. За відношенням опозиції

до представницької установи (за місцем дії) опозиція поділяється на парламентську та позапарламентську. Парламентська опозиція складається у межах парламенту із депутатів партійних фракцій, що не увійшли до складу проурядової більшості і займають альтернативну позицію до уряду та глави держави. Позапарламентська опозиція представлена політичними силами, які не мають власних представників у парламенті. Свою антиурядову активність представники позапарламентської опозиції здійснюють через засоби масової інформації та різні форми протесту – мітинги, демонстрації тощо [43, с. 97].

Стосовно системи влади, а також за формами дій виділяють лояльну (помірковану) опозицію та нелояльну (радикальну). За змістовною спрямованістю опозиція буває конструктивна (формує змістовні, ділові пропозиції; її дії спрямовані на поліпшення якості політичного управління) та деструктивна (руйнівна, політично максималістська, радикалізована, надмірно ідеологізована; її дії спрямовані на створення перешкод у діяльності владних структур). Г. Сарторі розрізняє відповідальну та невідповідальну політичну опозицію [1, с. 29].

Політичні сили, що належать до відповідальної опозиції ведуть боротьбу згідно з «правилами політичної гри», усвідомлюючи тимчасовість перебування як при владі, так і в опозиції. Така опозиція, критикуючи дії влади, не підриває політичних засад самої системи. Функціонування невідповідальної опозиції характеризується прагненням змінити уряд та передбачає застосування будь-яких засобів без обмежень [42, с. 398].

За характером організації розрізняють інституціоналізовану та ситуативну опозицію. Інституціоналізована передбачає формальне оформлення свого статусу. Класичний приклад – «опозиція її величності» у Великобританії, яка створює «тіньовий кабінет міністрів». Ситуативна опозиція притаманна державам із фрагментарною партійною системою, коли уряд (урядові коаліції), як і опозиція, складається і розпадається дуже швидко, залежно від актуальних внутрішніх або зовнішніх політичних ситуацій [29, с. 31].

За територіальною ознакою опозиція буває національного, регіонального

та місцевого рівнів. За місцем у спектрі політичних сил виокремлюють ліву, праву та центристську опозицію. Такий критерій, як ставлення до системи влади та ступінь відповідності цілей та програмних настанов опозиційних формувань основоположним принципам конституційного устрою, дав змогу західним політологам виділити два типи опозиції: системну та антисистемну (позасистемну) [16, с. 142].

Системна опозиція поділяє основні цінності, принципи, цілі існуючої політичної системи, а заперечує лише методи та прийоми здійснення політики й не згодна з діями владних структур. Позасистемна опозиція не погоджується з основоположними засадами суспільно-політичного ладу в країні. Різниця полягає й у сприйнятті провладної більшості: для системної опозиції провладна більшість сприймається як конкурент, для антисистемної – як ворог [16, с. 142].

Представники системної опозиції прагнуть домогтись змін у політико-правовій системі в межах чинного законодавства. До системної опозиції, як правило, належать центристські, ліво – центристські та правоцентристські політичні партії та організації. У правовому полі системна опозиція є активною, посідає конструктивну позицію, прагне до збереження непорушності основних політичних, соціальних та економічних інститутів суспільства. Її діяльність не зачіпає основ державної влади і здійснюється в рамках сформованої політичної системи [16, с. 142].

Представники системної опозиції розходяться з урядом лише щодо вибору шляхів і методів досягнення спільних стратегічних цілей. Вони активно взаємодіють з правлячою партією і в разі виникнення серйозної загрози інститутам влади, безпеки суспільства готові об'єднатись з нею [14, с. 53].

Отже, системна опозиція у країнах із стійкими демократичними традиціями поділяє засади і принципи функціонування цієї суспільно – політичної системи, шукаючи, водночас, альтернативні шляхи її розвитку, наголошуючи на власному альтернативному баченні ключових проблем еволюції суспільства і способів їх вирішення, критикуючи правлячу політичну силу [22, с. 143].

Отже, коли йдеться про опозицію як про необхідну умову стійкості демократії, то мається на увазі функціонування системної, конструктивної, лояльної опозиції. Представники антисистемної опозиції прагнуть змінити соціально – політичні «правила гри» із застосуванням незаконних засобів та методів. Антисистемну опозицію становлять надмірно ідеологізовані ліво і праворадикальні партії та угруповання, які демонструють негативне ставлення до будь – якої іншої організації (партії), що не поділяє їх поглядів [13, с. 75].

Програмні настанови анти-системних опозиційних сил повністю або частково відкидають існуючу систему політичних цінностей, а їх діяльність спрямована на дискредитацію функціонуючих інститутів державної влади, їх делегітимацію, порушення перебігу політичних процесів [42, с. 144].

За характером вимог виокремлюють радикальну опозицію (застосовує як парламентські, так і позапарламентські методи тиску й відкидає будь – які компроміси із чинною владою); помірковану (застосовує методи парламентського тиску; вдається до «політичного торгу» з принципових питань) та лояльну опозицію (готова підтримувати владу, йде на поступки, компроміси та прагне згоди) [41].

Науковці виокремлюють також принципову опозицію (програмні настанови якої суперечать нормам існуючого політичного ладу) та лояльну (програмні положення якої, хоч і відрізняються від орієнтирів уряду, однак повністю відповідають принципам функціонування політичної системи). Лояльну опозицію з правлячою партією об'єднує спільність стратегічних цілей, однак методи і шляхи досягнення цілей є різні [18, с. 181].

Одним із різновидів опозиції є непартійна опозиція. Така опозиція складається із профспілок, політичних організацій, рухів, засобів масової інформації. Як правило, непартійна опозиція є нестійким політичним утворенням, яке швидко виникає і так само швидко зникає [25, с. 78].

Одним із каналів вираження опозиційних настроїв є групи інтересів, які у центр своєї діяльності ставлять вирішення конкретних проблем. Такі опозиційні групи можуть бути як автономними за ставленням до партій, так і

тісно пов'язаними з конкретною політичною силою. У США, наприклад, групи інтересів активно діють і відіграють роль каналів зв'язку між інститутами влади і суспільством. Складовою частиною блоку опозиційних сил у суспільстві можуть ставати окремі партії урядової коаліції або угруповання всередині правлячої партії [29, с. 13].

Опозиція є невід'ємною ознакою та соціально – політичною необхідністю демократичної пра-вової держави. Однак не кожна опозиція є умовою функціонування демократичного режиму. Деструктивна, радикальна, безвідповідальна опозиція не сприятиме демократизації суспільства. Її діяльність ґрунтується на критиканстві, популізмі, які спрямовані на повне заперечення існуючої політичної системи та дискредитацію сил, що знаходяться при владі [32, с. 7].

Демократичний розвиток суспільства, зміцнення його демократичних засад спроможна забезпечити лише системна, лояльна, поміркована, конструктивна, відповідальна опозиція, діяльність якої ґрунтується на таких принципах:

- здобуття влади виключно через вибори та безумовна готовність у разі поразки на виборах віддати владу іншим політичним силам, що дотримуються тих самих зобов'язань;
- здатність виробляти альтернативні варіанти політичних рішень;
- категорична відмова від застосування насильства з метою досягнення або збереження влади (за винятком випадків, коли це виправдано: наприклад, під час спроби захоплення влади радикалістськими утвореннями);
- відмова від будь – яких неконституційних дій; готовність взяти відповідальність за керування політичним процесом або бути частиною більшості, яка здатна підтримати політичну систему у дієздатному стані;
- готовність за кризових обставин об'єднатись з опонентами з метою стабілізації суспільства та підтримки демократії;
- відмова від будь-яких контактів з нелояльною опозицією,

екстремістськими утвореннями, «антисистемними» партіями [24, с. 146].

Отже, політична опозиція є важливим чинником стабілізації й демократизації політичної системи, дієвим механізмом забезпечення альтернативності й конкурентності під час здобуття та здійснення влади. Однак ці функції здатна реалізувати лише конструктивна, організована, системна опозиція, яка цивілізовано протидіє офіційному курсу правлячої сили, здійснює ефективний контроль за урядом, впроваджує альтернативні пропозиції, діючи у межах чинного законодавства.

2.2. Проблеми діяльності опозиції в Україні

Наявність політичної опозиції в політичній системі, передбачає публічність політики та робить: багатоваріантність, альтернативність, більш чітку аргументованість у прийнятті рішень органами влади, та формування більш оптимальної політики. Контроль з боку опозиції примушує уряд виконувати свої функції більш ефективно, обмежує зловживання владою, порушення громадянських і політичних прав і свобод населення, також запобігає різкому коливанню політичного курсу уряду, а отже сприяє підтриманню соціальної стабільності [45].

Перебування партій в опозиції сприяє вихованню серед її членів дисципліни та відповідальності, необхідних для перемоги над опонентами, підвищенню рівня політичної культури та професіоналізму партійних керівників, виявленню найбільш обдарованих партійних кадрів. Ефективність діяльності політичної опозиції, належне виконання нею суспільних функцій залежить від багатьох факторів. Серед них: законодавче визначення статусу опозиції; гарантії її прав; наявність механізмів врахування позиції меншості під час прийняття рішень у парламенті; наявність громадської підтримки вимог опозиції, згуртованість сил опозиції, наявність авторитетного лідера [24, с. 51].

Досвід демократичних держав засвідчує, що надання політичній опозиції повноцінних прав для представлення та обстоювання своєї точки зору, конкуренції з правлячими політичними силами, стабілізує політичну структуру суспільства, запобігає виникненню гострих політичних конфліктів і кризових ситуацій, слугує засобом пом'якшення соціальної напруги та зменшення вірогідності помилок при прийнятті важливих державних рішень. З іншого боку, відсутність дієздатної опозиції або легітимних каналів для реалізації її поглядів спричиняє підвищення рівня соціальної нестабільності, провокує політичну апатію суспільства, або навпаки – розвиток подій за конфліктним, силовим сценарієм [10, с. 159].

Сьогодні політична опозиція в Україні не має можливостей та інструментів впливу на формування політичних і управлінських рішень. Вона або цілковито відлучена від важелів влади та управління, або допущена лише частково до участі в створенні формальних органів, що не справляють суттєвого впливу на офіційний курс державної політики. Не врегульованою проблемою функціонування політичної системи в Україні є невизначеність статусу політичної опозиції [24, с. 161].

Під час парламентської кампанії 2002 року, кандидатом в Президенти України Віктором Ющенком було оприлюднено проект Указу «Про забезпечення прав опозиції в Україні», який мав бути виданий у разі його перемоги. В той час, коли представники теперешньої влади перебували в лавах політичної опозиції, питання правового врегулювання функцій та прав опозиційних сил у суспільстві було для них зрозумілим і життєво важливим [23, с. 6].

Передвиборчий Указ Віктора Ющенка був спрямований на забезпечення взаємодії владних та опозиційних структур, їхнього цивілізованого й демократичного співіснування та партнерства. Зокрема, так і не виданий проект Указу «Про забезпечення прав опозиції в Україні» передбачав право опозиції: на представництво у керівництві Верховної Ради України; на ініціювання скликання позачергового пленарного засідання парламенту; на доступ до

інформації; а також на інші важливі питання, що пов'язані з реалізацією її соціально-політичних і соціально – економічних функцій. Було висловлено багато критичних зауважень до редакції цього швидше агітаційного проекту Указу [21, с. 6].

Загальні зауваження зводилися до того, що в даному проекті не визначено обсягів прав політичної опозиції, необхідних для повноцінного існування демократії й плюралізму, посилення соціально-економічної й управлінської ролі політичних партій в Україні. Проект Указу обмежувався лише звуженим колом прав парламентської опозиції наприклад, не визначено права на рівний доступ до державних ЗМІ, права на ініціювання й проведення відкритих політичних дискусій та парламентських обговорень [23, с. 5].

Суб'єктами опозиції, згідно цього проекту Указу, було визначено лише парламентські партії. Таким чином, закривається доступ до участі в опозиційних процесах іншим суб'єктам відносин – позапарламентським партіям, об'єднанням громадян і громадянам, що забезпечені верховенством прав людини. Не визначено й механізмів попередження всіх форм переслідувань за політичні погляди й переконання [24, с. 7].

У квітні 2007 року, загострилася політична криза, що була спричинена діями Антикризової коаліції, що були спрямовані на розширення повноважень Кабінету Міністрів, звуження повноважень Президента, спроб розширення коаліції у неконституційний спосіб і створення у Парламенті конституційної більшості. Другого квітня 2007 року Президент України видав Указ про дострокове припинення повноважень Верховної Ради на підставах, що не зазначені у статті 90-тій Конституції України, яка власне й визначає підстави, зокрема дострокового припинення повноважень Верховної Ради. Внаслідок цього в українському парламенті, розпочалася політична криза, до якої були залучені: політичні партії, Конституційний Суд, Генпрокуратура, правоохоронні органи [51, с.41].

Відбувалися масові акції політичних сил і сутички за участю силових структур. Виникла реальна загроза переростання політичного конфлікту в

силове протистояння. У результаті домовленостей між Президентом, Прем'єр-міністром і Головою Верховної Ради, які представляли, відповідно, політичні сили, що перебували в опозиції одні до одних, було прийнято рішення про конституційний спосіб дострокового припинення повноважень Парламенту та проведення позачергових виборів [21, с. 8].

Як свідчить досвід діяльності парламентів V і VI скликань, ступінь врахування більшістю законодавчих ініціатив меншості зумовлювався, насамперед, характером відносин між опозицією і владою у певний проміжок часу, а також ситуативними домовленостями між владою та певними складовими опозиції. У період гострого політичного протистояння 2007 року, законодавчі ініціативи опозиції мали досить високий рівень підтримки коаліцією. В той же час, за даними Секретаріату Президента, у квітні-травні 2007 року парламентською більшістю було відхилено двадцять один законопроект, внесений представниками опозиційних фракцій і лише дванадцять – внесених більшістю, та два спільно депутатами більшості та опозиції [21, с. 8].

У червні 2007 року було прийнято в цілому п'ятдесят чотири законопроекти, серед яких дванадцять, внесених парламентсько-урядовою коаліцією, чотири – спільно представниками коаліції й опозиції. Жодного законопроекту, внесеного депутатами від опозиції, за цей час прийнято не було, натомість шість таких законопроектів коаліцією було відхилено. Схожа ситуація була у Верховній Раді VI скликання до президентських виборів 2010 року. Зокрема, за даними Фондації «Відкрите суспільство», протягом січня 2009 року, Коаліції демократичних сил, ініціювала тридцять п'ять законопроектів, з яких було прийнято лише один, в той час, коли від опозиції було зареєстровано сімдесят чотири законопроектів, з яких підтримано – тринадцять [22, с. 9].

Хоча, за загальною кількістю підтриманих законодавчих ініціатив, коаліція випередила опозицію за рахунок постанов, яких було підтримано сто сімдесят чотири з трьохсот вісімнадцяти. Після обрання Віктора Януковича

Президентом і створення парламентської коаліції «Стабільність і реформи» ситуація принципово змінилася. Значно зріс відсоток схвалення проектів, ініційованих фракціями більшості, насамперед – Партії регіонів і зменшився ініційованих опозиційними фракціями [21, с. 9].

Період після президентських виборів 2010 року характеризувався значним погіршенням умов діяльності опозиції в цілому, ліквідацією законодавчих гарантій прав парламентської опозиції, звуженням можливостей політичної конкуренції, зниженням рівня свободи слова і зменшенням доступу опозиції до ЗМІ, численними силовими діями проти опозиційних політиків з використанням судової системи і правоохоронних органів, тиском силових структур на інститути громадянського суспільства, обмеженням прав громадян на участь в акціях протесту [10, с. 10].

Особливого характеру, набула практика порушення кримінальних справ проти вищих посадовців попередньої влади, переважно тих, які представляли БЮТ чи його політичних партнерів. Зокрема, кримінальні справи були порушені проти колишніх Прем'єр – міністра Юлії Тимошенко, Міністра економіки Богдана Данилишина, Міністра внутрішніх справ Юрія Луценка, посадових осіб ряду міністерств і відомств. Більшість з них, включно з Юрієм Луценком, були взяті під варту, при цьому, за висновками експертів, застосовувалися запобіжні засоби, що значно перевищують суспільну небезпеку від злочинів, в яких обвинувачуються відповідні посадовці [24, с.11].

Іншим проявом ігнорування прав опозиції стали факти відмови їй у формуванні порядку денного пленарних засідань у визначений день, наприклад, другого червня 2010 року парламентська більшість відмовила БЮТ у внесенні до обговорення у сесійній залі низки законопроектів щодо введення податкових канікул для малого та середнього бізнесу. Права опозиції у законодавчому процесі досить порушувалися, також через ігнорування більшістю під час розгляду важливих законопроектів висновків профільних комітетів. Крім законодавчого процесу, неконструктивний характер відносин між

парламентською більшістю та опозицією виявлявся і під час реалізації Верховною Радою її контрольної функцій, яка є пріоритетною для опозиції [45].

Якщо ж говорити про змістовну політику провладних або опозиційних сил, то сьогодні також, політичний порядок денний визначається переважно Президентом через його щорічне послання, виступи та доручення, які він дає Кабінету Міністрів. Зміст владної політики формується Урядом через його повсякденну діяльність, ухвалення відповідних урядових актів, а також шляхом внесення Главою держави та Кабінетом Міністрів законопроектів до Верховної Ради. Однак, визначений на сьогодні порядок денний, скоріше за все, має характер реагування на проблеми, що виникли [42, с.371].

Особливо це стосується сьогодні – соціально-економічної політики, де відсутнє обговорення стратегічних питань шляхів розвитку України. Так, основна політична дискусія точиться навколо таких «больових» точок, як проведення податкової реформи, підтримки або не підтримки діяльності малого бізнесу в Україні, здійснення житлово-комунальної реформи, де жваво критикуються дії влади щодо підвищення житлово – комунальних тарифів, пенсійної реформи, де переважною частиною суспільства не сприймається намагання діючого Уряду підвищити вік виходу на пенсію для жінок. Водночас, опонуючи владі, опозиція наголошує на підтримці малого та середнього бізнесу, намагається діяти в руслі захисту прав громадян, часто вдаючись до соціального популізму [52].

Наприклад, у питанні проведення пенсійної реформи від опозиційних політиків ми чуємо лише те, чого не можна робити: не можна підвищувати пенсійний вік, не можна збільшувати збори до пенсійного фонду тощо. А що пропонують самі опозиціонери, яке їх бачення основних положень реформи? Поки що чіткої відповіді на ці питання ми не почули. Провладні політики неодноразово заявляли, що опозиція не висуває реальних альтернатив владним рішенням. Частка правди в цьому є, однак правда і в тому, що цю тезу влада використовує як політтехнологічний прийом, з метою дискредитації опозиційних сил. Часто важливі державні рішення ухвалюються владою у

закритому режимі, без суспільного обговорення, врахування думки опозиції, громадян та експертів [52].

В Україні як бачимо, склалася кризова ситуація із забезпеченням прав політичної опозиції. Законодавчих гарантій діяльності парламентської опозиції немає. Опозиція позбавлена можливостей на захист своїх прав через суд, з огляду на його підконтрольність владі [26, с. 14].

Правоохоронні органи, органи прокуратури та суду, щодо опозиції, виступають складовими єдиного репресивного механізму держави. Президент України, будучи лідером головної провладної політичної партії, не може цілком неупереджено виконувати функцію гаранта додержання прав і свобод людини і громадянина відносно опозиції. Позбавлена можливостей захисту своїх прав в межах України, політична опозиція сьогодні змушена апелювати до міжнародних організацій та зарубіжних демократичних країн [22, с. 14].

Для конструктивної взаємодії опозиції і влади, потрібно негайно провести спільний круглий стіл опозиції та влади на якому:

потрібно виробити формат об'єднання зусиль і механізм координації дій для досягнення спільних для різних частин опозиції завдань, зокрема:

- забезпечення дотримання владою демократичних прав і свобод громадян; збереження умов для вільної політичної конкуренції;

- здійснення контролю над діями влади; сформуванню узгоджений пакет претензій і вимог до діючої влади, який буде спільно винесений опозиційними силами для діалогу з владою; визначити уповноважених представників від об'єднаної опозиції для участі в круглому столі між владою і опозицією;

- започаткувати процес вироблення спільної платформи опозиційних сил для майбутніх парламентських і президентських виборів, яка б наголошувала на основні, насамперед соціально – економічні інтереси громадян, невдоволених діями нинішньої влади; публічно взяти на себе зобов'язання реалізації такої платформи в разі перемоги на виборах;

- розпочати оновлення структур опозиційних партій, їх керівництва на центральному та місцевому рівнях [22, с. 16-18].

Також, передумовами такого діалогу мають бути:

- звільнення утримуваних під вартою лідерів і представників опозиційних сил;
- проведення перевірки законності порушення проти них кримінальних справ;
- за результатами перевірки – закриття справ чи направлення на додаткове розслідування;
- відсторонення від розслідування та розгляду справ усіх осіб, причетних до них раніше, проведення розслідування і притягнення до відповідальності передбаченим законом працівників правоохоронних органів, які порушували процедурні норми і права обвинувачуваних;
- відсторонення суддів, які розглядали відповідні справи не належно; забезпечення неупередженого розгляду справ у судах; надання обвинувачуваним усіх передбачених законом можливостей для свого захисту; усунення обмежень на доступ опозиції до державних ЗМІ [24, с. 18-20].

Для встановлення діалогу між владою та опозицією усі політичні сили мають погодитися на такі «правила гри», що зможуть гарантувати опозиції відповідні права і не виключатимуть можливість у подальшому її приходу до влади. Значною мірою створення таких правил залежить від політичної волі сьогоденної влади, від її свідомості та готовості дотримуватися демократичних принципів. На жаль, сьогодні є великі сумніви щодо того, чи здатна влада поступитись опозиції і будь – яким конкурентам взагалі. Хоча це і є найбільшою слабкістю будь-якої влади, прагнення “залишитись надовго” завжди руйнує довіру виборців до влади, і саме така практика спостерігається сьогодні в Україні [30, с.9].

На сучасному етапі державотворення, в Україні являється гостра проблема в інституціоналізації політичної опозиції, наданні їй законодавчого статусу. Частина опозиційних партій сьогодні переживає труднощі з визначенням свого місця в системі “влада-опозиція та прагматизм” через що їх опозиційність має скоріше антиперсональний характер, спрямований проти конкретних осіб,

наприклад проти Президента, Прем'єра, а не проти їх програмних положень, ідеології тощо [22, с. 21].

Усі ці негативні чинники призводять до того, що крім неконструктивних стосунків з владою, опозиція не може повноцінно здійснювати притаманні їй функції, що здійснюються в демократичному суспільстві. Опозиційні політичні сили змушені вести політику виживання та боротьбу з владою. Основною відмінністю цих партій є їх прагнення привернути увагу суспільства та міжнародної громадськості до негативних наслідків політики влади, та також критика й спроба захистити себе від політичного утиску. Проте, опозиція, як і влада, не спроможна проводити політику на захист та відстоювання суспільних інтересів. Опозиційним силам поки не вдалося налагодити системну роботу з суспільством, бракує чіткої альтернативної платформи й стратегії, які б склали конкуренцію політиці влади і були б підтримані більшістю українського суспільства [11, с. 201].

2.3. Шляхи оптимізації проблем опозиції в Україні

Спираючись та аналізуючи практику діяльності політичної опозиції, автор показує, що права політичної опозиції в Україні обмежені й не чітко визначені. В умовах активного законодавчого закріплення демократичних принципів розвитку політичної системи, що має місце після проголошення незалежності України зокрема, політичного плюралізму, багатопартійності, набуває особливої актуальності – питання законодавчого забезпечення діяльності політичної опозиції, як невід'ємного елемента розвитку демократичних цінностей [59, с. 5].

Зважаючи на тривалий період повного заперечення існування парламентської опозиції, як на законодавчому рівні, сьогодні практично є не розробленими у сучасній теорії конституційного права України. Це призводить до складностей регулювання правового статусу парламентської опозиції в Україні [22, с. 56].

Сьогодні існування опозиції є необхідною рисою та умовою політичного устрою демократичної країни. Політична опозиція являється ефективним засобом цивілізованого розв'язання суперечностей між інтересами різних соціальних груп, невід'ємною складовою механізму стримувань і противаг у структурі владних відносин [16, с. 34].

В українському парламенті політична опозиція, представлена окремими політичними партіями, які пропонують альтернативний владі курс розвитку держави. Проте виникає ряд запитань, яким чином, окремі політичні партії стали опозиційними, і на що здатна політична опозиція, а також, які механізми впливу на прийняття рішень владною більшістю використовує українська опозиція, не маючи закону про опозицію, чи іншого окремого документу, який би регулював питання пов'язані з цією проблемою [12, с. 91].

Наявність політичної опозиції в політичній системі, передбачає публічність політики та робить: багатоваріантність, альтернативність, більш чітку аргументованість у прийнятті рішень органами влади, та формування більш оптимальної політики. Контроль з боку опозиції примушує уряд виконувати свої функції більш ефективно, обмежує зловживання владою, порушення громадянських і політичних прав і свобод населення, також запобігає різкому коливанню політичного курсу уряду, а отже сприяє підтриманню соціальної стабільності [10, с. 55].

Перебування партій в опозиції сприяє вихованню серед її членів дисципліни та відповідальності, необхідних для перемоги над опонентами, підвищенню рівня політичної культури та професіоналізму партійних керівників, виявленню найбільш обдарованих партійних кадрів. Ефективність діяльності політичної опозиції, належне виконання нею суспільних функцій залежить від багатьох факторів [2, с. 97].

Серед них: законодавче визначення статусу опозиції; гарантії її прав; наявність механізмів врахування позиції меншості під час прийняття рішень у парламенті; наявність громадської підтримки вимог опозиції, згуртованість сил опозиції, наявність авторитетного лідера [2, с. 97].

Досвід демократичних держав засвідчує, що надання політичній опозиції повноцінних прав для представлення та обстоювання своєї точки зору, конкуренції з правлячими політичними силами, стабілізує політичну структуру суспільства, запобігає виникненню гострих політичних конфліктів і кризових ситуацій, слугує засобом пом'якшення соціальної напруги та зменшення вірогідності помилок при прийнятті важливих державних рішень. З іншого боку, відсутність дієздатної опозиції або легітимних каналів для реалізації її поглядів спричиняє підвищення рівня соціальної нестабільності, провокує політичну апатію суспільства, або навпаки – розвиток подій за конфліктним, силовим сценарієм [3, с. 24].

Сьогодні політична опозиція в Україні не має можливостей та інструментів впливу на формування політичних і управлінських рішень. Вона або цілковито відлучена від важелів влади та управління, або допущена лише частково до участі в створенні формальних органів, що не справляють суттєвого впливу на офіційний курс державної політики. Не врегульованою проблемою функціонування політичної системи в Україні є невизначеність статусу політичної опозиції [2, с. 98].

Під час парламентської кампанії 2002 року, кандидатом в Президенти України Віктором Ющенком було оприлюднено проект Указу «Про забезпечення прав опозиції в Україні», який мав бути виданий у разі його перемоги. В той час, коли представники теперешньої влади перебували в лавах політичної опозиції, питання правового врегулювання функцій та прав опозиційних сил у суспільстві було для них зрозумілим і життєво важливим [10, с. 142].

Передвиборчий Указ Віктора Ющенка був спрямований на забезпечення взаємодії владних та опозиційних структур, їхнього цивілізованого й демократичного співіснування та партнерства. Зокрема, так і не виданий проект Указу «Про забезпечення прав опозиції в Україні» передбачав право опозиції: на представництво у керівництві Верховної Ради України; на ініціювання скликання позачергового пленарного засідання парламенту; на доступ до

інформації; а також на інші важливі питання, що пов'язані з реалізацією її соціально – політичних і соціально – економічних функцій [15, с. 199].

Було висловлено багато критичних зауважень до редакції цього швидше агітаційного проекту Указу. Загальні зауваження зводилися до того, що в даному проекті не визначено обсягів прав політичної опозиції, необхідних для повноцінного існування демократії й плюралізму, посилення соціально-економічної й управлінської ролі політичних партій в Україні. Проект Указу обмежувався лише звуженим колом прав парламентської опозиції наприклад, не визначено права на рівний доступ до державних ЗМІ, права на ініціювання й проведення відкритих політичних дискусій та парламентських обговорень. Суб'єктами опозиції, згідно цього проекту Указу, було визначено лише парламентські партії. Таким чином, закривається доступ до участі в опозиційних процесах іншим суб'єктам відносин – позапарламентським партіям, об'єднанням громадян і громадянам, що забезпечені верховенством прав людини. Не визначено й механізмів попередження всіх форм переслідувань за політичні погляди й переконання [1, с. 56].

У квітні 2007 року, загострилася політична криза, що була спричинена діями Антикризової коаліції, що були спрямовані на розширення повноважень Кабінету Міністрів, звуження повноважень Президента, спроб розширення коаліції у неконституційний спосіб і створення у Парламенті конституційної більшості [26, с. 56].

Другого квітня 2007 року Президент України видав Указ про дострокове припинення повноважень Верховної Ради на підставах, що не зазначені у статті 90-тій Конституції України, яка власне й визначає підстави, зокрема дострокового припинення повноважень Верховної Ради. Внаслідок цього в українському парламенті, розпочалася політична криза, до якої були залучені: політичні партії, Конституційний Суд, Генпрокуратура, правоохоронні органи. Відбувалися масові акції політичних сил і сутички за участю силових структур [10, с. 57].

Виникла реальна загроза переростання політичного конфлікту в силове протистояння. У результаті домовленостей між Президентом, Прем'єр-міністром і Головою Верховної Ради, які представляли, відповідно, політичні сили, що перебували в опозиції одні до одних, було прийнято рішення про конституційний спосіб дострокового припинення повноважень Парламенту та проведення позачергових виборів [55].

Як свідчить досвід діяльності парламентів V і VI скликань, ступінь врахування більшістю законодавчих ініціатив меншості зумовлювався, насамперед, характером відносин між опозицією і владою у певний проміжок часу, а також ситуативними домовленостями між владою та певними складовими опозиції. У період гострого політичного протистояння 2007 року, законодавчі ініціативи опозиції мали досить високий рівень підтримки коаліцією [59, с. 241].

В той же час, за даними Секретаріату Президента, у квітні-травні 2007 року парламентською більшістю було відхилено двадцять один законопроект, внесений представниками опозиційних фракцій і лише дванадцять – внесених більшістю, та два спільно депутатами більшості та опозиції [5].

У червні 2007 року було прийнято в цілому п'ятдесят чотири законопроекти, серед яких дванадцять, внесених парламентсько-урядовою коаліцією, чотири – спільно представниками коаліції й опозиції. Жодного законопроекту, внесеного депутатами від опозиції, за цей час прийнято не було, натомість шість таких законопроектів коаліцією було відхилено [4, с. 38].

Схожа ситуація була у Верховній Раді VI скликання до президентських виборів 2010 року. Зокрема, за даними Фондації «Відкрите суспільство», протягом січня 2009 року, Коаліції демократичних сил, ініціювала тридцять п'ять законопроектів, з яких було прийнято лише один, в той час, коли від опозиції було зареєстровано сімдесят чотири законопроектів, з яких підтримано – тринадцять. Хоча, за загальною кількістю підтриманих законодавчих ініціатив, коаліція випередила опозицію за рахунок постанов, яких було підтримано сто сімдесят чотири з трьохсот вісімнадцяти. Після обрання Віктора

Януковича Президентом і створення парламентської коаліції «Стабільність і реформи» ситуація принципово змінилася. Значно зріс відсоток схвалення проектів, ініційованих фракціями більшості, насамперед – Партії регіонів і зменшився ініційованих опозиційними фракціями [3, с. 14].

Період після президентських виборів 2010 року характеризувався значним погіршенням умов діяльності опозиції в цілому, ліквідацією законодавчих гарантій прав парламентської опозиції, звуженням можливостей політичної конкуренції, зниженням рівня свободи слова і зменшенням доступу опозиції до ЗМІ, численними силовими діями проти опозиційних політиків з використанням судової системи і правоохоронних органів, тиском силових структур на інститути громадянського суспільства, обмеженням прав громадян на участь в акціях протесту. Особливого характеру, набула практика порушення кримінальних справ проти вищих посадовців попередньої влади, переважно тих, які представляли БЮТ чи його політичних партнерів [3, с. 15].

Зокрема, кримінальні справи були порушені проти колишніх Прем'єр – міністра Юлії Тимошенко, Міністра економіки Богдана Данилишина, Міністра внутрішніх справ Юрія Луценка, посадових осіб ряду міністерств і відомств. Більшість з них, включно з Юрієм Луценком, були взяті під варту, при цьому, за висновками експертів, застосовувалися запобіжні засоби, що значно перевищують суспільну небезпеку від злочинів, в яких обвинувачуються відповідні посадовці [7, с. 29].

Іншим проявом ігнорування прав опозиції стали факти відмови їй у формуванні порядку денного пленарних засідань у визначений день, наприклад, другого червня 2010 року парламентська більшість відмовила БЮТ у внесенні до обговорення у сесійній залі низки законопроектів щодо введення податкових канікул для малого та середнього бізнесу [22, с.326].

Права опозиції у законодавчому процесі досить порушувалися, також через ігнорування більшістю під час розгляду важливих законопроектів висновків профільних комітетів. Крім законодавчого процесу, неконструктивний характер відносин між парламентською більшістю та

опозицією виявлявся і під час реалізації Верховною Радою її контрольної функцій, яка є пріоритетною для опозиції [6, с. 202].

Якщо ж говорити про змістовну політику провладних або опозиційних сил, то сьогодні також, політичний порядок денний визначається переважно Президентом через його щорічне послання, виступи та доручення, які він дає Кабінету Міністрів. Зміст владної політики формується Урядом через його повсякденну діяльність, ухвалення відповідних урядових актів, а також шляхом внесення Главою держави та Кабінетом Міністрів законопроектів до Верховної Ради. Однак, визначений на сьогодні порядок денний, скоріше за все, має характер реагування на проблеми, що виникли [29, с. 42].

Особливо це стосується сьогодні – соціально-економічної політики, де відсутнє обговорення стратегічних питань шляхів розвитку України. Так, основна політична дискусія точиться навколо таких «больових» точок, як проведення податкової реформи, підтримки або не підтримки діяльності малого бізнесу в Україні, здійснення житлово-комунальної реформи, де жваво критикуються дії влади щодо підвищення житлово-комунальних тарифів, пенсійної реформи, де переважною частиною суспільства не сприймається намагання діючого Уряду підвищити вік виходу на пенсію для жінок [10, с. 53].

Водночас, опонуючи владі, опозиція наголошує на підтримці малого та середнього бізнесу, намагається діяти в руслі захисту прав громадян, часто вдаючись до соціального популізму. Наприклад, у питанні проведення пенсійної реформи від опозиційних політиків ми чуємо лише те, чого не можна робити: не можна підвищувати пенсійний вік, не можна збільшувати збори до пенсійного фонду тощо [181, с. 14].

А що пропонують самі опозиціонери, яке їх бачення основних положень реформи? Поки що чіткої відповіді на ці питання ми не почули. Провладні політики неодноразово заявляли, що опозиція не висуває реальних альтернатив владним рішенням. Частка правди в цьому є, однак правда і в тому, що цю тезу влада використовує як політтехнологічний прийом, з метою дискредитації опозиційних сил. Часто важливі державні рішення ухвалюються владою у

закритому режимі, без суспільного обговорення, врахування думки опозиції, громадян та експертів [10, с. 117].

В Україні як бачимо, склалася кризова ситуація із забезпеченням прав політичної опозиції. Законодавчих гарантій діяльності парламентської опозиції немає. Опозиція позбавлена можливостей на захист своїх прав через суд, з огляду на його підконтрольність владі. Правоохоронні органи, органи прокуратури та суду, щодо опозиції, виступають складовими єдиного репресивного механізму держави [10, с. 118].

Президент України, будучи лідером головної провладної політичної партії, не може цілком неупереджено виконувати функцію гаранта додержання прав і свобод людини і громадянина відносно опозиції. Позбавлена можливостей захисту своїх прав в межах України, політична опозиція сьогодні змушена апелювати до міжнародних організацій та зарубіжних демократичних країн [24, с. 27].

Для конструктивної взаємодії опозиції і влади, потрібно негайно провести спільний круглий стіл опозиції та влади на якому:

– потрібно виробити формат об'єднання зусиль і механізм координації дій для досягнення спільних для різних частин опозиції завдань, зокрема:

- забезпечення дотримання владою демократичних прав і свобод громадян;
- збереження умов для вільної політичної конкуренції;
- здійснення контролю над діями влади;
- сформуванню узгоджений пакет претензій і вимог до діючої влади, який буде спільно винесений опозиційними силами для діалогу з владою;
- визначити уповноважених представників від об'єднаної опозиції для участі в круглому столі між владою і опозицією;
- започаткувати процес вироблення спільної платформи опозиційних сил для майбутніх парламентських і президентських виборів, яка б наголошувала на основні, насамперед соціально-економічні інтереси громадян, невдоволених діями нинішньої влади;

- публічно взяти на себе зобов'язання реалізації такої платформи в разі перемоги на виборах;

- розпочати оновлення структур опозиційних партій, їх керівництва на центральному та місцевому рівнях [48, с. 36].

Також, передумовами такого діалогу мають бути:

- звільнення утримуваних під вартою лідерів і представників опозиційних сил;

- проведення перевірки законності порушення проти них кримінальних справ;

- за результатами перевірки – закриття справ чи направлення на додаткове розслідування;

- відсторонення від розслідування та розгляду справ усіх осіб, причетних до них раніше, проведення розслідування і притягнення до відповідальності передбаченим законом працівників правоохоронних органів, які порушували процедурні норми і права обвинувачуваних;

- відсторонення суддів, які розглядали відповідні справи не належно;

- забезпечення неупередженого розгляду справ у судах;

- надання обвинувачуваним усіх передбачених законом можливостей для свого захисту; усунення обмежень на доступ опозиції до державних ЗМІ [11, с. 189].

Для встановлення діалогу між владою та опозицією усі політичні сили мають погодитися на такі «правила гри», що зможуть гарантувати опозиції відповідні права і не виключатимуть можливість у подальшому її приходу до влади. Значною мірою створення таких правил залежить від політичної волі сьогоденної влади, від її свідомості та готовості дотримуватися демократичних принципів [25, с. 198].

На жаль, сьогодні є великі сумніви щодо того, чи здатна влада поступитись опозиції і будь – яким конкурентам взагалі. Хоча це і є найбільшою слабкістю будь – якої влади, прагнення «залишитись надовго» завжди руйнує довіру

виборців до влади, і саме така практика спостерігається сьогодні в Україні [12, с. 72].

На сучасному етапі державотворення, в Україні являється гостра проблема в інституціоналізації політичної опозиції, наданні їй законодавчого статусу. Частина опозиційних партій сьогодні переживає труднощі з визначенням свого місця в системі «влада-опозиція та прагматизм» через що їх опозиційність має скоріше антиперсональний характер, спрямований проти конкретних осіб, наприклад проти Президента, Прем'єра, а не проти їх програмних положень, ідеології тощо. Усі ці негативні чинники призводять до того, що крім неконструктивних стосунків з владою, опозиція не може повноцінно здійснювати притаманні їй функції, що здійснюються в демократичному суспільстві [12, с. 99].

Висновки до розділу 2

Опозиційні політичні сили змушені вести політику виживання та боротьбу з владою. Основною відмінністю цих партій є їх прагнення привернути увагу суспільства та міжнародної громадськості до негативних наслідків політики влади, та також критика й спроба захистити себе від політичного утиску. Проте, опозиція, як і влада, не спроможна проводити політику на захист та відстоювання суспільних інтересів.

Опозиційним силам поки не вдалося налагодити системну роботу з суспільством, бракує чіткої альтернативної платформи й стратегії, які б склали конкуренцію політиці влади і були б підтримані більшістю українського суспільства.

Подальше продовження тиску влади на опозицію, буде мати загрозові наслідки для держави. З одного боку, влада, продовжуючи діяти за попередньою логікою, має бути свідома того, що в разі зміни ситуації, репресивний апарат почне працювати проти неї. Усвідомлення цього може спонукати до спроб законсервувати своє перебування при владі через створення

для опозиції нерівних умов політичної конкуренції, усуненні найбільш впливових політичних сил від участі у виборах чи прямих фальсифікацій їх результатів.

З іншого боку, відсутність легальних можливостей і умов для політичної діяльності спонукатиме політичну опозицію до радикалізації, використання значного суспільного невдоволення владою, протестного потенціалу. За певних умов і підстав, різке погіршення соціально-економічної ситуації, фальсифікація результатів виборів, це може призвести до масового вияву суспільного протесту та дестабілізації ситуації в країні з непередбачуваними наслідками.

Попри всі обставини, відносини між владою і опозицією в Україні поки не перейшли межу, за якої поглиблення конфронтації та її переростання у відкритий конфлікт є невідворотним. Однак, ця межа є дуже близькою, тому подальший розвиток подій залежатиме від усвідомлення цієї обставини обома сторонами та наявності у них політичної волі для початку діалогу.

РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКА ОПОЗИЦІЯ ЯК ІНСТИТУТ СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ В СУСПІЛЬСТВІ

3.1. Влада та опозиція в Україні

У суспільному житті будь – якої демократичної країни стосунки між політичними опонентами будуються по лінії влада – опозиція. Влада – одна з фундаментальних засад суспільства. Вона виявляється скрізь, де є усталені об'єднання людей: у сім'ї, виробничих колективах, різних організаціях і закладах, у державі. Влада – це здатність системи забезпечити виконання її елементами прийнятих зобов'язань, спрямованих на реалізацію колективних цілей. За словами Б. Расела, «влада може бути визначена як реалізація поставленої мети [1, с. 87]»

Поняття політична влада ширше за змістом, ніж державна влада, бо порівняно самостійне значення мають стосунки влади з громадськими об'єднаннями, політичними партіями, громадянами, зокрема під час виборів чи інших масових акцій. Політична влада – це здатність і можливість однієї особи, групи людей здійснювати визначальний вплив на політичну діяльність і поведінку громадян та їхніх об'єднань за допомогою різноманітних засобів: волі, авторитету, права, насильства.

Суть політичної влади визначають її функції: формування політичної системи суспільства; управління справами суспільства й держави; створення відповідного типу правління, режиму й, зрештою, державнополітичного устрою суспільства. Важливим компонентом політичної влади є культура влади – форма соціальних відносин, які полягають у обмеженні примусу й переході до застосування в управлінні авторитету та традицій. Культура влади ґрунтується на законі й авторитеті у громадян, на правовій ідеї.

XX сторіччя знаменувало перехід усіх західноєвропейських держав до практичної реалізації ідеї поділу влади відповідно до власних можливостей,

політичних цілей та історичних традицій. Поділ влади – провідний механізм функціонування всіх видів політичної влади, характерна для демократичної держави система функціонування влади, згідно з якою законодавча, виконавча й судова влада здійснюються різними особами. Тільки узгодження дій усіх трьох гілок влади спроможне забезпечити функціонування та стабільний розвиток держави. Підкреслимо: принцип розподілу функцій влади невіддільний від визнання єдності державної влади, джерелом якої є народ.

У владних структурах мають працювати дібрані за конкурсом професіонали. Періодично слід проводити атестацію всього корпусу державних службовців на відповідність посадам, які вони обіймають. Управлінська еліта повинна мати політичну культуру, тобто досконало знати закони суспільно-політичного устрою, професійно застосовувати ці знання у своїй сфері, вміло налагоджувати взаємовідносини з колегами й на цій основі дотримуватися політичної коректності.

Одна з наболілих проблем – викоренення корумпованості в державному апараті. Для боротьби з корупцією недостатньо, хоча й важливо, щоб найвищі посадові особи держави були порядними людьми. Небезпека таїться в їхньому оточенні. Тут непоодинокими є, як свідчить реальність, випадки хабарництва. Концептуальною основою нормативноправових засобів боротьби з корупцією має бути не документування наслідків цього негативного явища, а створення умов, які унеможливлювали б корупційні прояви. Американський державний діяч Т. Джефферсон стверджував: «Протистояти корупції і тиранії треба до того, як вони заволодіють нами. Краще взагалі не пускати вовка у вівчарню, ніж сподіватися на те, що зумієш видерти йому зуби й кігті після того, як він туди увійде» [57, с.45].

Якщо тенденцію хабарництва не подолати, то наслідком може стати становлення такого суспільного устрою, в якому навіть за чітко визначених повноважень різних гілок влади чесність, порядність і професіоналізм перестануть сприйматися як моральні орієнтири соціальної поведінки, а Україна буде виведена з кола цивілізованих держав. На сучасному етапі для

українського народу сильна демократична влада є нагальною потребою. Нагадаємо, А. Лінкольн стверджував, що демократія – це влада народу, влада, яку здійснює народ, влада в інтересах народу [3, с.5].

Сила демократичної влади (а перспектива лише за такою владою) значною мірою ґрунтується на довірі народу, його активній, зацікавленій участі у здійсненні державної політики. Для здобуття такої довіри поряд з іншими передумовами, визначальною є дії самої держави, її владних структур, які мають бути етично мотивовані. Йдеться про якісні зміни самої держави й характеру її відносин із громадянами. Держава не є замінником моралі, вона продовжує, доповнює її.

Проте в практичній діяльності політичні сили, які прийшли до влади, стикнулися з труднощами, масштаби й серйозність котрих, судячи з усього, перед здобуттям важелів державного управління усвідомлювалися не повною мірою. Дезорганізована економіка, спустошена казна, зuboжіння величезної кількості населення роблять дедалі проблематичнішою можливість у короткий термін змінити на краще становище в країні, життя людей. Головним «дефіцитом» української демократії є нехтування законів і непрацююча Конституція. Провідні статті Основного Закону порушуються або не виконуються. Судова система залежна від виконавчої влади, політичних інтересів і як наслідок корумпована.

Другий чинник, що заважає розвитку демократії в Україні, – порушення балансу в системі влади. Впродовж періоду президентства В. Януковича відбулося масштабне зосередження влади в руках Президента, який отримав контроль не лише над урядом, а й над парламентом та судовою владою, наслідками чого є ручне керування країною.

Уразливим місцем демократії, що небезпечно за концентрації влади в одних руках, є і відсутність важелів впливу на владу, адже опозиція, експерти, органи місцевого самоврядування практично відсторонені від процесу розробки й прийняття владних рішень.

Діяльність громадян на підтримку своєї влади є вирішальним соціальним ресурсом демократичної держави. В Україні поки що цього не сталося. Штучно створено унікальну спекулятивну й кримінальну буржуазію, метою якої є не економічне зростання країни, а власне збагачення. За кордон вивозяться сировина та матеріали, тамтаки розміщується здобутий унаслідок обкрадання народу капітал. Кримінальна й напівкримінальна буржуазія рветься (і не безуспішно) до влади.

Заміна розбалансованої системи державних інститутів досконалою політичною системою, моделлю чіткого розмежування владних повноважень, забезпечення механізму стримувань і противаг, сучасних форм безпосередньої і представницької демократії, наявності офіційної опозиції – невідкладні завдання, які належить вирішити політичному класу, Президентові, парламентській більшості й уряду.

Нині очевидною є тенденція відновлення централізованої моделі державного механізму на чолі з Президентом. Авторитарний режим зазвичай виникає тоді, коли на порядок денний висувуються проблеми модернізації економіки, прискорення темпів розвитку країни, а наразі і протистояння у повномасштабній війні. За відповідних умов такий режим може набувати рис демократичного правління. І до цього влада має прагнути, але потрібно, щоб Президент, уряд, парламент працювали як єдине ціле. Саме главі держави належить визначити мету й стратегію реформ у суспільстві, дібрати професійні кадри, об'єднати всі владні інститути для їх реалізації. Глава держави повинен мати силу волі й відповідні ресурси, щоб це зробити.

На сучасному етапі перед Президентом, владними структурами України на повен зріст постало завдання подальшого зміцнення незалежності держави, збереження стабільності й міжнародної згоди, протистояння спробам знищити суверенітет країни, невідкладне вирішення питань внутрішньої і зовнішньої політики та успішного протистояння російській агресії.

Термін «опозиція» найчастіше вживається для характеристики одного з інститутів сучасного парламентаризму. Наявність опозиції передбачає свободу

думок, поглядів, діяльність різноманітних суспільних об'єднань, незалежність засобів масової інформації. Опозиція є неодмінним компонентом, індикатором демократичного суспільства й правової держави. У політичній практиці й науці визначаються різні види й форми політичної опозиції: стосовно системи влади – лояльні та нелояльні; за місцем дії – парламентські й непарламентські; за способом дії – системні й ситуаційно орієнтовані.

Цивілізована опозиція – це коли суперечності між більшістю й меншістю не ставлять під загрозу основи конституційної та правової системи. У класичному розумінні цивілізована опозиція – це коли не тільки партія, що перемогла, визнає законність і справедливість правил гри, а й партія переможена, хоч саме їй це дається нелегко. Зауважмо при цьому: переможена партія виходить із того, що в суперництві зіткнулися не сили Добра і Зла, а лише земні інтереси, кожен із яких – законний, і що благополуччя однієї зі сторін не можна досягти за рахунок кривдження іншої. Зрештою, політичні перемоги й поразки не є остаточними: слід потерпіти до наступних виборів [53].

Отже, конструктивна опозиція має бути альтернативною, а не антагоністичною політиці, стратегії й тактиці панівної владної еліти. На нинішньому етапі в демократичних державах немає усталеного підходу до унормування інституту парламентської опозиції на конституційному чи законодавчому рівні.

На підставі аналізу інституціоналізації опозиції та її впливу на законодавчий процес виокремлюють чотири основні моделі парламентської опозиції:

- вестмінстерська модель (поширена в Австралії, Великій Британії, Індії, Ірландії, Канаді, Новій Зеландії), за якої роль парламентської опозиції формалізована, але на практиці опозиція мало впливає на вироблення політичного курсу країни;

- французька модель, коли роль опозиції незначна і на практиці, й інституційно;

– німецька модель (поширена в Німеччині, Австрії та ін.), за якої роль опозиції не настільки формалізована, як у вестмінстерській моделі, проте традиції політичної практики та розвиненість інститутів громадянського суспільства дають змогу опозиції на практиці реально впливати на ухвалення рішень;

– скандинавська модель (Данія, Норвегія, Швеція) характеризується значно меншими правами опозиції, ніж у всіх інших моделях. Опозиція має право на участь у діяльності законодавчих комітетів та в ухваленні порядку денного.

Специфіка української опозиції полягає в тому, що за роки незалежності України вона стала невід’ємною складовою політичної системи. Практично всі провідні політичні сили за цей час встигли побувати як при владі, так і в опозиції [7, с.23-25].

В історії розвитку парламентської опозиції в Україні можна виокремити шість етапів.

Перший етап (1990–2006 рр.). Розподіл на парламентську більшість і опозицію існував із часу обрання Верховної Ради України в 1990 році. Діяльність парламентської опозиції тоді здійснювалася на підставі політичних домовленостей із парламентською більшістю. Після президентської кампанії 2004 року був досить чіткий поділ політичних сил на «помаранчеві», ті, що підтримували кандидатуру В. Ющенка на президентських виборах, та опозиційні до новообраного Президента, що підтримували В. Януковича як кандидата у Президенти: Партія регіонів, СДПУ(о), «Трудова Україна» тощо. Після відставки 2005 року Ю.Тимошенко з посади Прем’єрміністра у владному таборі з’явилася «внутрішня» опозиція БЮТ до Президента[25,с.74]

Другий етап (2006–2007 рр.). Із початком політичної реформи в Конституції України було закріплено інститут парламентської більшості. На цьому етапі діяльність парламентської опозиції здійснювалася в рамках попередніх політичних домовленостей.

У парламентських виборах 2006 року опозиційні «до влади в цілому» політичні партії набрали стільки ж голосів, скільки БЮТ і «Наша Україна». Була створена «Антикризова коаліція» у складі фракцій Партії регіонів, СПУ та КПУ. Лідер найбільш опозиційної сили – Партії регіонів В. Янукович став Прем'єр-міністром України [34, с.103].

Третій етап (2007–2010 рр.). Уперше відбулося закріплення окремих прав парламентської опозиції у виборчому законодавстві. У Регламенті Верховної Ради України формалізувалися статус та основні права парламентської опозиції.

Конфліктний характер відносин між Президентом з одного боку та Кабінетом Міністрів і парламентською опозицією – з другого став причиною гострої політичної кризи, дострокового припинення повноважень Верховної Ради та позачергових парламентських виборів 2007 року, на яких провідні політичні сили опинилися в ролі і провладних, і опозиційних. Блоки НУ-НС і БЮТ виступали на виборах як «пропрезидентські» й водночас опозиційні сили до очолюваного на той час В. Януковичем уряду. Партія регіонів – як «проурядова», але опозиційна до Президента України [10, 268]

Ситуація стала більш визначеною після створення коаліції демократичних сил у складі БЮТ і НУ—НС та коаліційного уряду на чолі з Ю. Тимошенко. Партія регіонів і КПУ опинилися в опозиції і до Президента, і до уряду.

Четвертий етап (з 2010р.-2014 р.). Відкрите протистояння в середовищі провідних партій зрештою привело до перемоги В. Януковича на президентських виборах 2010 року. Рішенням Конституційного Суду України відновлено чинність Конституції від 28 червня 1996 року, з Регламенту Верховної Ради вилучили главу «Парламентська опозиція».

П'ятий етап (з 2014 р.-2019 р.). Відзначений жорстким протистоянням демократичної опозиції та провладної партії. В цей період в Україні сформувалася партійна система, яка суттєво відрізнялася від попередньої за своїми структурними елементами, але зберігала ознаки системи поміркованого

плюралізму. Разом з тим, економічні труднощі та падіння рівня добробуту громадян у 2014-2015рр., спричинені початком російської збройної агресії, невинувачення сподівань на значне покращання рівня життя, звинувачення чільних представників правлячої еліти в корупції потягли за собою суттєве погіршення ставлення більшості суспільства до влади та розчарування у декларованій нею політиці євроінтеграційних реформ. За таких обставин, утворена в умовах постреволюційної консолідації і зовнішньої воєнної загрози, парламентська коаліція «Європейська Україна» скоротилася до двох партій-учасниць («Блок Петра Порошенка» і «Народний Фронт»), які на паритетних засадах сформували Уряд В.Гройсмана і надавали йому законодавчу підтримку. Натомість, партії «Батьківщина», «Самопоміч» та Радикальна партія О.Ляшка впродовж 2015-2016рр. вийшли зі складу коаліції. Відтоді процес ухвалення рішень у сесійній залі Верховної Ради значно ускладнився. Часто правлячій коаліції вдавалося забезпечити необхідну більшість голосів, лише ідучи на ситуативні компроміси з тими чи іншими опозиційними фракціями або окремими групами депутатів, обраних у мажоритарних округах. Таким чином у 2016р. у партійній системі відбулася зміна “правлячої формули”, почалась еволюція у напрямі поляризації, ознакою чого було виникнення кількох опозицій до правлячої коаліції [31, с.7].

Шостий етап (з 2019р.- і до сьогодні.) Традиційна для України “партія влади” в постреволюційний період була спершу представлена дуальною конструкцією «Блок Петра Порошенка – Народний фронт», а після відставки Уряду А.Яценюка ця функція повністю перейшла до партії П.Порошенка «Європейська Солідарність». Тріумфальна перемога на президентських виборах В.Зеленського призвела до появи партії влади нового типу, яка частково наслідує традиції «помаранчевих» політичних сил 2005-2009рр., а частково відтворює практики політичного домінування Партії регіонів. Однак, “термін придатності” політичного проекту «Слуга Народу» виявився значно коротшим за його попередників, а рівень керованості навіть на рівні парламентської фракції впав до критичних позначок уже протягом першого

року існування. Статус опозиції за цих умов втратив своє традиційне значення. З одного боку, опозиційними до центру влади (В.Зеленського) були практично всі достатньо амбітні політичні сили від ЄС до ОПЗЖ, і від «Самопоміч» та «Голосу» до «Свободи» і «Батьківщини». А поруч з тим, у самій партії «Слуга Народу» та президентській команді наявні потужні відцентрові рухи та кардинальні ідеологічні розбіжності між її знаковими представниками[32, с.99].

Діяльність сучасної парламентської опозиції мала б здійснюватися відповідно до політичної практики першого етапу, тобто на підставі політичних домовленостей із парламентською більшістю. Проте поразка нинішніх опозиційних сил парламентських 2019 року виборах свідчить про відсутність реального балансу новій владі у вигляді потужної дієздатної опозиції. Істотно впливають на характер діяльності опозиційних сил відсутність усталених зв'язків із соціальними групами, слабкість програмно-ідеологічних засад політичних партій, особистісний чинник.

Проте головне завдання політичних опонентів полягає в тому, щоб такі знайти спільний знаменник виходу з кризи й протистояти зовнішнім і внутрішнім викликам, особливо це на часі в 2024 р., коли відбувається протистояння з РФ.

3.2. Інституціоналізація опозиції в Україні в умовах демократизації державного управління

В плюралістичних суспільствах вироблено цілий комплекс ефективних засобів і механізмів впливу на державні рішення з метою їх контролю, висунення альтернативної політики та досягнення оптимального захисту інтересів як індивідів, так і соціальних спільнот. Демократичне життя асоціюється з виборністю інститутів держави, періодичною їх звітністю, збалансованістю та обмеженням влади, розширенням участі громадян у політичному житті.

Разом з тим при наявності цих атрибутів демократії в українському суспільстві залишаються гострими питання узгодження протиріч у стосунках між владою та спільнотою з приводу реалізації обраного курсу, прозорості та відкритості ухвалення політичних рішень, співучасті громадян в реалізації державної політики.

Досвід так званих «молодих демократій» свідчить про те, що навіть і демократично обрана влада, яка обслуговує потреби людей і громад та врегульовує відносини між ними, часто перебуває в конфліктних відносинах з ними. Держава при відсутності арбітражу зі сторони політичних інституцій може певним чином дистанціюватися від проголошеного курсу та, перебуваючи під впливом т.зв. «залізного закону олігархії», діяти відносно самодостатньо, приймаючи неузгоджені з громадою рішення.

Практичне впровадження принципу підпорядкування меншості більшості часто приводить до прийняття багатьох політичних рішень на користь однієї частини суспільства, тим самим обмежуючи іншу його частину. При цьому відповідальність за реалізацію державної політики перекладається на різні структури. Наслідком цього може бути зниження рівня легітимності влади та наростання абсентеїзму.

Але навіть в європейських країнах з добре функціонуючими демократичними режимами, з тривалою історією толерантності, конкурентної політики і широкої участі населення в політичному житті теж відчувається т.зв. «дефіцит демократії». Серед громадян широко розповсюджене відчуття, що їхні уряди стали відстороненими та далекими і що самі вибори не можуть гарантувати достатнього вибору та підзвітності [4, с.24].

Тому зрозумілим є їх прагнення у поліпшенні демократії шляхом розширення залучення населення у політичні процеси та посилення підзвітності урядів перед тими, хто їх обрав. У країнах із вже зміцнілою демократичною системою інституціоналізованим інструментом узгодження протиріч між державою і суспільством та подолання відчуженості громадян від влади виступає опозиція. Саме вона є тим ефективним засобом за допомогою якого

можна поліпшити демократію. Під опозицією ми розуміємо політичний інститут, який включає в себе сукупність відсторонених від влади партій, організацій, рухів, створений для вираження і захисту альтернативних або протилежних інтересів, які реалізуються в політиці влади.

Цей інститут покликаний виражати оціночні відношення і вимоги до політичної влади, всього суспільства або певної його частини. Опозиція, будучи невід'ємним елементом механізму «стримування і противаг» через демократичні інститути здатна впливати на політичний процес, у тому числі – на процес розробки державної політики та її реалізації. Їй належить конструктивна місія ініціювання дискусії, контролю, виявлення помилок і проблем, домагання корекції урядового курсу, пропонування власних програм [25, с. 76].

Саме опозиція, виражаючи думку певної частини суспільства, здатна акумулювати його негативний по відношенню до влади, протестний потенціал і трансформувати його в конструктивну альтернативну політику. Тим самим опозиція є формою вираження права громадян на відмінні від офіційних політичні погляди та виступає гарантією їх врахування у діяльності органів державної влади.

Надання опозиційним силам повноцінної можливості виражати свою, відмінну від офіційної, точку зору і конкурувати з правлячою партією в політичному процесі, як засвідчує досвід західних демократій, справляє стабілізуючий вплив на всю політичну структуру суспільства і підвищує ефективність політичної діяльності та рівень легітимності влади. Відсутність опозиції може мати наслідком закріплення влади, корупцію та зростання соціальних рухів, в тому числі й радикальних

В залежності від ступеня демократичності політичного режиму змінюється роль і місце опозиції в суспільно-політичних процесах. В недемократичних режимах опозиція не завжди приймає інституалізовані форми, а її діяльність суворо регламентується державою. Для перехідного від тоталітарного до демократичного режиму опозиція може мати як легалізований,

так і не легалізований характер. Разом з тим створення правової бази функціонування опозиції є важливим, але відносним, фактором демократизації суспільства. Так в Росії юридичне оформлення системної опозиції припадає на травень 1997 р., коли було затверджено Державною Думою федеральний закон «Про правові гарантії опозиційної діяльності в Російській Федерації». Однак на той час у політичній системі Росії обидва опозиційні табори, як справа «Яблоко» та СПС, так і зліва – КПРФ, характеризувалися сильною ідеологічною риторикою, не виражали множини суспільних інтересів і об'єктивно були не опонентом, а скоріше опорою режиму[29, с.17]

З впевненістю можна говорити про демократичність інституту опозиції, в якому є політико-правові гарантії реалізації певних ідей, концепцій, пов'язаних з критичним відношенням до державної політики. Наявність структурно оформленої та представленої в парламенті опозиції, засвідчує наявність серед політичної еліти альтернативних поглядів та створює можливості контролю над діями влади через парламентську діяльність, опозиційні ЗМІ.

Становлення політичної опозиції в Україні відбувається в контексті демократичних трансформаційних процесів, які С. Гантінгтон назвав «третьою хвилею демократизації». Безсумніву значною є її роль у поваленні радянського режиму та формуванні представницьких інститутів. Але разом з тим сам факт появи в країні політичної опозиції ще нічого не говорить ні про її реальний вплив політичні процеси, ні про ступінь підтримки населенням запропонованих нею альтернатив [7, с. 8].

В Україні опозиція не має юридичного статусу. Наслідком цього є виключення з демократичного процесу механізмів, що використовують конфлікти для вдосконалення та стабілізації державної системи. Відсутність статусу офіційної опозиції дозволяє політикам замість конструктивного опонування владі, генерування альтернативних шляхів розвитку суспільства, перманентно боротися за здобуття влади як між собою, так і з владною елітою. При цьому опозиційність часто розглядається ними як додаткове знаряддя та засіб в реалізації політичної стратегії.

В умовах правової невизначеності статусу опозиції, політичні сили намагаються вирізнити себе з поміж інших часто задля компенсації власної маргінальності або втрати певної ніші в політиці. Для того щоб бути більш привабливими в очах виборців і продемонструвати певне дистанціювання від влади, вони самоідентифікують себе з конструктивною, народною, справжньою, демократичною опозицією. Однак насправді досить складно здійснити ідентифікацію опозиційності тих чи інших політичних сил. У наукових колах навіть ведуться дискусії щодо наявності в країні справжньої опозиції.

Як зазначалося, формування інституту опозиції в Україні та оформлення її конституційної бази відбувався у складних умовах протистояння та політичної боротьби еліти та контреліти, перманентної зміни політичних сил при владі, їх перегрупування. Правляча еліта періоду президенства Л.Кучми не сприймала опозицію як політичного опонента, необхідного для конструктивного корегування власних дій. Вона розглядала її як реальну загрозу власному статусу, владі і власності, а тому намагалася не допустити у «велику політику». Владі було вигідним існування багатьох ідеологічно та організаційно розрізнених опозиційних сил так як їх об'єднання привело б до формування серйозного політичного конкурента. Це здійснювалось через застосування до політичних лідерів опозиції методів адміністративного тиску, обмеження їх доступу до ЗМІ. В 2004 р. така тактика привела до радикалізації опозиції, яка відкидала можливість співробітництва з правлячою елітою.

Об'єктивні умови для інституалізації опозиції склалися на початку 2000 р., коли у Верховній Раді України була утворена пропрезидентська парламентська більшість і діяльність якої потребувала юридичних гарантій діяльності. З 2001 р. народними депутатами з провладного та опозиційного блоку, а також тогочасним Президентом Л.Кучмою було запропоновано ряд законопроектів щодо визначення статусу парламентської більшості та парламентської опозиції. Не вдаючись до детальної юридичної експертизи цих документів відзначимо, що неприйняття жодного з них засвідчує як суттєві

розбіжності серед депутатських груп і фракцій в оцінці ролі і статусу опозиції в парламенті, так і неготовність йти на компроміс. На думку автора, кожна з політичних сил виходила з власних інтересів із врахуванням існуючої в даний момент політичної ситуації і не ризикувала стати в те положення, коли їй самій прийдеться виступити в ролі опозиції.

Р.Даль в праці «Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція», аналізуючи можливості ефективної участі та протесту за умов руху гегемоній і конкурентних олігархій до поліархій відзначав, що чим гостріший конфлікт між урядом і опозицією, то стає імовірніше те, що кожна зі сторін шукатиме шляхів для позбавлення іншої сторони можливостей ефективно брати участь у виробленні політики [8, с. 17].

Реальне співвідношення сил в парламенті з огляду на майбутні президентські та парламентські вибори давало перспективи кожній з сторін посилити свої політичні позиції.

Виходячи з цього було досить ризикованим посилити свого політичного опонента, надавши йому статус опозиції. Тому в 2000-2004 рр. в умовах формування двох конкуруючих між собою політичних центрів та гострої боротьби між ними в період президентських виборів питання оформлення конституційної бази опозиції не мало політичних перспектив.

Після президентських виборів 2004 р. з приходом до влади контреліти ситуація дещо змінилась. В умовах проголошеного курсу на демократизацію суспільного життя, владні інституції діяли в умовах реалізації принципу відкритості та прозорості рішень і дій, намагаючись рахуватися з думкою опонентів, в тому числі з опозицією. Опозиційним силам, основним виразником яких була «Партія регіонів», було надано можливість проявити себе як альтернативу офіційній політиці, виступити суб'єктом виборчого процесу та стати активним учасником формування парламентської коаліції після виборів 2006 р.

Тобто умови для діяльності опозиційних партій було створено, однак юридичних основ, а відповідно гарантій, діяльності опозиції, як політичного

інституту, так і не було надано. Як і в попередній період взаємодія між владою і опозицією будувалась на принципах біполярності, коли модель поведінки кожної з сторін не важко було передбачити і в основі якої був не конструктивний діалог, а протиборство. Це найбільш рельєфно проявилось в період парламентських виборів 2006 р.

Характерно, що в тактиці опозиції в період з 2004 по 2006 рр. в залежності від конкретної суспільно-політичної ситуації спостерігалися певні зміни. В 2004 р., коли рейтинг глави держави та новоствореного уряду на чолі з Ю.Тимошенко був найвищий, політичні можливості в опозиції були досить обмежені. Тому вона лише підкреслювала свою ідейно-політичну дистанцією з владою, зайнявши вичікувальну позицію. Така тактика характерна і для опозиційних партій західної демократії. В період відносної соціально-політичної стабілізації опозиція вимушена більше маневрувати, брати на озброєння ті лозунги (інтерпретуючи їх по-своєму), які користуються популярністю і направляти вістря своєї критики на окремі, найбільш вразливі аспекти діяльності уряду [31, с.400].

Починаючи з 2005 р. в умовах наближення до парламентських виборів, розколу у «помаранчевій» команді та певного зниженням рейтингу Президента, Партія регіонів вдалася до критики влади та обіцянки швидких позитивних змін тим самим акумулювавши значну частину протестного електорату і закріпивши за собою імідж опозиційної.

Після парламентських виборів 2006 р. помітна активізація та політична диференціація парламентських фракцій на провладні та опозиційні в ході формування парламентської більшості та керівництва парламенту та уряду.

На практиці перегруповання політичних сил в парламенті після блокування між Партією регіонів, СПУ та КПУ залишає для нової опозиції складні проблеми реалізації свого політичного потенціалу. Адже впровадження конституційних змін передбачає посилення ролі парламентської більшості в реалізації державної влади, а парламентській меншості залишається роль пасивних

аутсайдерів, які втрачають функції артикуляції інтересів суспільства, посилюючи відчуженість населення від політики.

Тим самим в країні спостерігається певна суперечливість формування таких взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих одне одного політичних інститутів як парламентська більшість, уряд та опозиція. С.Поршаков, аналізуючи певні закономірності і особливості функціонування політичної опозиції в країнах Заходу відзначив, що правовий статус і роль політичної опозиції в політичній системі суспільства можуть бути виражені по-різному: більш рельєфно в умовах парламентської демократії, менш – при президентській формі правління [10, с. 39].

Складність і суперечливість здійснення такої демократичної процедури як формування парламентської коаліції влітку 2006 р. приводить до думки, що демократія передбачає не лише рівновагу чи компроміс між різними політичними силами, але і їх часткову інтеграцію. Тобто владі варто взяти в союзники опозицією та налагодити взаємовигідне співробітництво. Це означатиме створення першої ланки в ланцюгу компромісів, з чого і внаслідок чого і виростають демократичні процедури. Союзи з опозицією означатимуть виникнення в політичній системі важливих складових демократизації. [1, с. 60-61].

Таким чином, опозиція в Україні є чинником незворотності демократичних політичних процесів. Її формування відбувається в складних умовах трансформації політичної системи країни та постійного перегрупування партійних сил.

Юридична невизначеність статусу опозиції, внутрішня конкуренція політичних опозиційних сил, відсутність чітких позицій з приводу напрямів розвитку держави, а також конфліктність в партійному середовищі та певні лідерські амбіції заважають виконувати опозиції покладені суспільством на неї функції. Не дивлячись на наявність демократичних норм та визнання принципів конкурентної політики, опозиція, залишилась «вклиненою» в політичну

систему. Не маючи чітких «правил гри у політиці» вона ще не стала інструментом вироблення конструктивної альтернативної політики.

Перехід до парламентсько-президентської форми правління створив об'єктивні умови для інституалізації політичної опозиції. Зміна балансу ваги політичних інститутів влади на користь парламенту та привело до внутрішньої диференціації в таборі опозиції. Ефективність її діяльності у значній мірі залежатиме від готовності прийняття компромісних з владою рішень та відмови від тактики взаємопоборювання та протистояння.

Сприятливі умови для інституціоналізації опозиції виникли на початку 2000 р., коли у Верховній Раді України сформувалася пропрезидентська більшість, діяльність якої потребувала юридичного закріплення. З 2001 р. депутати з різних таборів запропонували низку законопроектів щодо визначення статусу парламентської опозиції. Питання про юридичне закріплення понять «опозиція» і «демократія» підтримують усі науковці: ефективний та дієвий інститут політичної опозиції визначає демократичну державу як країну розвиненої демократії, а будь – яка демократична держава передбачає сильну опозицію. Тому інституційне утвердження політичної опозиції на сучасному етапі розвитку політичної системи України стає необхідним фактором подальшого процесу демократичної трансформації нашої держави.

Внесення змін до Конституції України значно розв'яже проблему місця та ролі політичної опозиції. Політична реформа переорієнтувала діяльність опозиції з президентської площини у парламентсько – урядову, так як це відбувається в країнах з тривалими традиціями парламентаризму. Проте політична реформа ще більше ускладнила систему взаємовідносин парламент – уряд – опозиція. Якщо раніше опозиційний вектор був чітко спрямований проти президента, то тепер їх з'явилося кілька. Після набуття чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України», який передбачив обов'язкове формування парламентської більшості у Верховній Раді та зберіг за Президентом низку важелів впливу на виконавчу вертикаль, постала

необхідність закріплення гарантій реалізації прав тих депутатів та фракцій, які не входять до парламентської більшості, зокрема – у процесі розподілу керівних посад у парламенті, органах, які формуються за участі Верховної Ради України, у процесі здійснення парламентського контролю.

Складність визначення меж поняття «опозиція» в сучасних умовах обумовлена такими причинами: 1) Президент залишається носієм вагомих владно-розпорядчих повноважень, а отже, визначити спрямування діяльності опозиції нині набагато складніше, ніж у попередні роки; 2) парламентська меншість не є однорідним утворенням і включає як політичні сили із задекларованим опозиційним статусом, так і ті, які цей статус не задекларували; 3) склад парламентської опозиції і склад «опозицій» у місцевих радах не тотожний.

Таким чином, підсумовують аналітики Лабораторії законодавчих ініціатив, в умовах слабкості партійної дисципліни, відсутності у районних та обласних рад власних виконавчих органів, наявності у Президента вагомих кадрових та владно – розпорядчих повноважень у сфері виконавчої влади, присутності у складі Кабінету Міністрів представників фракцій парламентської меншості, призначених за квотою Президента, визначити, що є опозицією, і хто є безпосереднім адресатом її опозиційної діяльності в центрі і на місцях неможливо [8, с. 48].

Існує кілька варіантів інституціоналізації політичної опозиції у світовій практиці. Досвід провідних країн демократії дає змогу вирішити це питання через Конституцію, законодавчі акти, регламент та історичні традиції. На нашу думку, історичні традиції в поєднанні з пануючою політичною культурою постають визначальним фактором діяльності незадоволеної меншості. Проте роль цього фактора виявляється лише в процесі розвитку політичної системи, і в Україні перебуває в стані формування. Тому основним завданням сьогодення виявляється забезпечення законодавчого регулювання існування меншості.

З приводу вибору шляху правого закріплення статусу опозиції вже тривалий час відбувається дискусія. Експерти виділяють три варіанти

подальшого розгортання долі цієї проблеми:

1. Збереження наявного стану речей. У разі реалізації цього варіанта відносини між парламентською більшістю й опозицією будуть регулюватися ситуативними домовленостями, так як це мало місце до нинішнього часу. Позитивні риси такого розвитку подій відсутні, проте наявна низка недоліків. По-перше, відсутність закріпленого правового статусу парламентської меншості виступатиме потенційним джерелом конфліктів усередині парламенту, а по-друге, дасть опозиції можливість спекулювати на порушенні її прав, звинувачувати в цьому діючу владу. І, по-третє, це негативно відбиватиметься на міжнародному іміджі України через невідповідність традиціям європейської демократії.

2. Урегулювання статусу опозиції лише Регламентом Верховної Ради. У разі реалізації цього варіанта права меншості, її відносини з парламентською більшістю закріплюються у Регламенті парламенту (Законі України «Про Регламент Верховної Ради України»). Перевагою цього варіанта є: 1) відповідність правовій практиці більшості європейських країн; 2) менший обсяг законотворчої роботи порівняно з ухваленням окремого закону про опозицію. Недоліком є усунення від процесу врегулювання статусу меншості виконавчу гілку влади, зокрема Президента.

Ухвалення закону про опозицію разом із внесенням відповідних змін до регламенту. Перевагами такого варіанта є: 1) наявність рамкового закону про опозицію, який законодавчо засвідчує волю політичної еліти та суспільства поважати права меншості; 2) ухвалення окремого закону про опозицію є одним із зобов'язань України перед ЄС. Більшість експертів віддає перевагу саме такому варіанту закріплення статусу політичної меншості [7].

У Верховну Раду V скликання було подано два законопроекти. Перший розроблений групою депутатів фракції Партії Регіонів (реєстр. № 1011 від 25 травня 2006 р.) та другий за авторством Ю.Тимошенко (реєстр. № 1011-1 від 4 вересня 2006 р.). Останній був підтриманий Верховною Радою 13 січня 2007 р., ставши основним варіантом вирішення питання опозиції. Хоча й він потребує

корекції. Загалом протягом 1998-2006 рр. було внесено на розгляд до парламенту 14 законопроектів з урегулювання опозиційної діяльності.

Законопроект № 1011-1 надає достатньо великий обсяг прав парламентській опозиції. Серед них право: 1) брати пряму участь в управлінні державними справами, у тому числі шляхом здійснення контролю за діяльністю парламентської коаліції, Кабінету Міністрів України, Президента України, органів державної влади; 2) здійснювати альтернативне управління державними справами (утворити тіньовий уряд); 3) на представництво у керівництві Верховної Ради, її комітетах і комісіях, у тому числі формувати персональний склад контрольних комітетів та слідчих комісій Верховної Ради України; 4) на участь у парламентському контролі; 5) на заяву у Верховній Раді України; 6) на доповідь та співповідь у Верховній Раді України; 7) на формування порядку денного Верховної Ради України; 8) на формування бюджетної та податкової політики, у тому числі на подання альтернативного Закону України про Державний бюджет України; 9) отримувати інформацію про діяльність Президента, уряду та будь-яких інших органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; 10) брати пряму участь у роботі уряду шляхом участі в засіданнях, робочих групах, дорадчих консультативних органах, а також брати участь в обговоренні дій та рішень органів державної влади; 11) використовувати трибуну парламенту для оприлюднення своєї програми; 12) використовувати засоби масової інформації; 13) організувати та проводити масові заходи [1].

Також парламентській опозиції гарантується право на заміщення керівних посад Рахунковій палаті України, частині Ради Національного банку України, частині Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, частині Вищої ради юстиції України, що призначаються Верховною Радою України, а також в органах державної влади зі спеціальним статусом: з питань антимонопольного контролю і регулювання; державного регулювання ринку цінних паперів; фондового ринку; ринку фінансових послуг, що здійснюють діяльність із запобігання легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом.

Проте експерти та фахівці відзначають набагато більше недоліків та аспектів, що потребують доопрацювання. До слабких сторін законопроекту № 1011-1 належать: 1) невідповідність окремих положень Конституції (зокрема, право вето на рішення уряду, виключне право заміщення посади голови Рахункової палати тощо); 2) нерівність прав фракцій, які входять до парламентської більшості, та фракцій, які не приєдналися ні до більшості, ні до опозиції; 3) невизначеність кола суб'єктів опозиційної діяльності (партія, фракція тощо); 4) «формальність» статусу опозиції, оскільки для його набуття достатньо лише заяви про перехід до опозиції; 5) закріплення за меншістю широкого переліку прав, через реалізацію яких опозиція здатна прямо втручатися в діяльність органів виконавчої влади, підміняти діяльність органів законодавчої, виконавчої та судової гілки влади (право впливати на грошово-кредитну політику, право заміщувати посади в органах державної влади); 6) специфіка фінансування діяльності опозиції (здійснюється окремим рядком з Державного бюджету); 7) порушення принципу пропорційного представництва фракцій в органах, що формуються парламентом (надпредставленість або недопредставленість); 8) відсутність дієвих механізмів реалізації прав опозиції (кадрові та контрольні рішення приймаються парламентською більшістю) і відповідальності за порушення цих прав; 9) відсутність дієвих механізмів узгодження інтересів між об'єднаною парламентською опозицією та опозиційними фракціями, які не ввійшли до об'єднаної опозиції; 10) надмірні повноваження опозиційного уряду; 11) реалізація закону призведе до необґрунтованого збільшення видатків Державного бюджету України [8].

Впродовж 2019-2021 рр. спікери монобільшості та представники партії «Слуга народу» анонсували можливість ухвалення закону про опозицію вже восени 2021 р. На новій черговій сесії парламенту може бути проголосований закон, який значно розширить інституційну спроможність парламентської опозиції, але цього не було зроблено. Загалом ухвалити закон про опозицію представники чинної влади обіцяли ще під час минулорічних виборчих

кампаній. Фракція «Опозиційна платформа – За життя» й одними з перших зареєстрували відповідний законопроект наприкінці серпня 2019 року. Цей документ був навіть включений до порядку денного на початку 2020-го, проте далі цього справа не рушила, а після заборони діяльності зазначеної партії про це мова вже не йде.

Таким чином, враховуючи аналіз процесів інституціоналізації опозиції в Україні в умовах демократизації державного управління, можна запропонувати наступні рекомендації для сприяння становленню ефективного інституту політичної опозиції в Україні, а саме:

- статус парламентської меншості має визначатися окремим законом, а не змінами до Регламенту Верховної Ради та інших нормативно-правових актів;
- доцільно встановити регулювання парламентської опозиційної діяльності, а не політичної в цілому;
- незважаючи на відсутність чітких критеріїв розмежування опозиції та меншості в парламенті, у законі оперувати саме поняттям «опозиція», оскільки воно несе відповідне змістове навантаження, яке позначається на меті та засобах парламентської діяльності;
- суб'єктами парламентської опозиції мають бути фракції або їхні об'єднання, а не окремий депутат, партії чи блоки;
- закон про парламентську опозицію не повинен суперечити положенням чинної Конституції (засадам поділу влади);
- удосконалення балансу повноважень гілок влади.

Становлення інституту опозиції має пройти тривалий період випробовувань. Кожна проблема потребує поступового вирішення в процесі демократичної трансформації політичної системи. Незважаючи на це, уже сьогодні можливо відзначити позитивний рух у досягненні цієї мети. Зокрема, стабілізація партійної системи, демократична ротація і мирна передача влади між основними політичними силами, розуміння необхідності законодавчого врегулювання статусу опозиції в Україні та його спроби свідчать про початок побудови ефективного моделі опозиції в державі, метою якої є стабільна

демократія.

Висновки до розділу 3.

Поштовхом для формування опозиції стало проголошення незалежності та початок розбудови демократичної плюралістичної держави. Основною характеристикою сучасної української політичної опозиції є невизначеність (розмитість) самого цього терміну в контексті українського політичного процесу. Крім того, до основних факторів, які заважають в Україні сформувати цивілізовані відносини між офіційною владою і опозицією, є нерозвиненість громадського суспільства, відчуження основної маси населення від політичної й суспільної участі, відсутність у політичних сил скільки-небудь стійкої соціальної бази, наявність у більшості українців невизначеності у розумінні не тільки віддалених, але й найближчих перспектив розвитку країни або свого життя. Незважаючи на складний та суперечливий процес реформування політичної системи України, сьогодні політична опозиція стала реальним учасником політичного процесу.

Головний позитивний результат її діяльності – це визнання її права на існування та реальну участь у політичному процесі. Однак сам факт появи в країні політичної опозиції ще не дає підстав вважати, що вона здійснює реальний вплив на політичні процеси, – необхідно враховувати дійсний стан соціуму, ступінь усвідомлення своїх інтересів і здатності до практичних дій з їх реалізації, а також стан масової свідомості, наявність об'єднуючих принципів та цінностей, які здатні консолідувати суспільство на здійснення політичного значного суспільного невдоволення владою, протестного потенціалу. За певних умов і підстав, різке погіршення соціально – економічної ситуації, фальсифікація результатів виборів, це може призвести до масового вияву суспільного протесту та дестабілізації ситуації в країні з непередбачуваними наслідками.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження проблеми ролі української опозиції в становленні демократії в суспільстві та інституалізації державного управління дозволяють зробити наступні висновки.

1. В процесі роботи над дослідженням необхідно було для об'єктивного аналізу розкрити зміст цього явища, то, відповідно, і літературу, використану в дослідженні, умовно можна поділити на групи; перша група праць присвячена аналізу теоретико-методологічних підходів до вивчення опозиції запропонованими представниками західної політичної думки; друга група складається з монографій, наукових статей українських науковців, які досліджували опозиційні політичні сили; третю групу джерел представляють соціально-політичні та соціологічні розвідки, проведені відомими центрами дослідження громадської думки. Автор констатує, що в цілому, темі попозиції приділено значну увагу як вітчизняними, і зарубіжними дослідниками.

2. На сучасному етапі державотворення, в Україні являється гостра проблема в інституціоналізації опозиції, наданні їй законодавчих гарантій. Перебування опозиції у позаправовому статусі засвідчує низький рівень політичного розвитку суспільства і, навпаки, представлення опозиції у парламенті є свідченням високого рівня розвитку демократії та певного рівня політичного потенціалу населення. Діяльність опозиції повинна ґрунтуватися на засадах визнання державою цього інституту демократії та суб'єкта політичного процесу, тому що опозиційна діяльність є необхідною умовою функціонування демократичної правової держави. Головними принципами при створенні будьякої моделі, на яких має ґрунтуватися правове нормування статусу опозиції, мають бути принцип наявності контролю, критики та альтернативи, принцип кооперації, визнання права опозиції на представництво задля захисту інтересів власних виборців.

3. Опозиція, виступає ефективним засобом цивілізованого розв'язання суперечностей між інтересами різних соціальних груп та будучи невід'ємною складовою механізму стримувань і протигаг у структурі владних відносин,

може існувати лише за умов надання та гарантування кожному громадянину права на протест, де опозиція виступає однією з його форм. Тобто опозиція як інститут може існувати лише в демократичному суспільстві, тоді як опозиція як форма суспільного протесту проявляється і за умов недемократичних режимів.

Різна природа і суть опозиції як політичного інституту та форми суспільного протесту чітко простежується через їх суспільні функції, мету діяльності, тривалість існування та необхідність визначення і закріплення на законодавчому рівні їх політико-правового статусу.

4. В Україні повинні бути створені та забезпечені умови для вільного і безперешкодного здійснення опозиційної діяльності, у той же час здійснення опозиційної діяльності не може бути підставою для надання опозиції переваг чи обмеження їх прав. Метою опозиційної діяльності є її участь у розбудові в Україні суверенної і незалежної, демократичної, соціальної і правової держави шляхом використання нею прав та здійснення обов'язків, визначених законом, в інтересах громадян України та держави. Опозиція як форма суспільного протесту вказує на те, що вона пронизує всі сфери суспільного життя, тоді як опозиція як політичний інститут є специфічним проявом опозиційності в політичних відносинах.

Визначення політико-правового статусу опозиції в Україні важливе також для розбудови партійної системи, результатом чого стане підвищення статусу партій у політичній системі, створення правових гарантій діяльності політичної опозиції. Для цього необхідне нормативне та інституційне закріплення політико-правового статусу опозиції у таких питаннях, як участь у виборах; доступ до керівних посад у представницьких органах влади; рівний доступ до засобів масової інформації, можливість вільно пропагувати власні погляди серед населення; свобода проведення демонстрацій, мітингів, зборів тощо; доступ до інформації органів державної влади. Для реалізації цих положень необхідно ухвалити Закон про політичну опозицію в Україні або внести зміни до чинного Регламенту Верховної Ради, а також передбачити необхідні положення в проекті нового Регламенту.

5. Опозиція в Україні є чинником незворотності демократичних політичних процесів. Її формування відбувається в складних умовах трансформації політичної системи країни та постійного перегрупування партійних сил.

Порівняльний аналіз понять «опозиція як політичний інститут» та «опозиція як форма суспільного протесту» дозволив сформулювати визначення політичної опозиції в її розумінні як політичного інституту, що відрізняється від тлумачення опозиції як протистояння — однієї з характеристик суспільних відносин, що сприяє більш адекватному розумінню сутності політичної опозиції, розкриває її соціальне єство і призначення.

6. Політична опозиція як інститут демократичної політичної системи особливого значення набуває в суспільствах перехідного типу, де немає традиції демократичного правління, відповідних форм реалізації політики на засадах здорової конкуренції і толерантності, де ще й досі відчувається вплив моністичного розуміння політичного буття. Тому особливо важливим як для політичної науки, так і для практики є її належне гносеологічне визнання, що запобігало б однобічному її розумінню, а відтак і спотворенню на практиці її суспільного призначення. Опозиція має стати чинником демократизації політичної системи суспільства.

Опозиційні політичні сили змушені вести політику виживання та боротьбу з владою. Основною відмінністю цих партій є їх прагнення привернути увагу суспільства та міжнародної громадськості до негативних наслідків політики влади, та також критика й спроба захистити себе від політичного утиску. Проте, опозиція, як і влада, не спроможна проводити політику на захист та відстоювання суспільних інтересів. Опозиційним силам поки не вдалося налагодити системну роботу з суспільством, бракує чіткої альтернативної платформи й стратегії, які б склали конкуренцію політиці влади і були б підтримані більшістю українського суспільства.

Юридична невизначеність статусу опозиції, внутрішня конкуренція політичних опозиційних сил, відсутність чітких позицій з приводу напрямів

розвитку держави, а також конфліктність в партійному середовищі та певні лідерські амбіції заважають виконувати опозиції покладені суспільством на неї функції. Закон про опозицію (чи відповідні статті Регламенту) повинен дати чітке визначення, що, власне, вважати політичною опозицією

7. Перехід до парламентсько-президентської форми правління створив об'єктивні умови для інституалізації політичної опозиції. Зміна балансу ваги політичних інститутів влади на користь парламенту та привело до внутрішньої диференціації в таборі опозиції. Ефективність її діяльності у значній мірі залежатиме від готовності прийняття компромісних з владою рішень та відмови від тактики взаємопоборювання та протистояння. Проведений аналіз становлення опозиції в сучасній Україні дозволяє зробити висновок про тривалий та суперечливий характер інституціоналізації української опозиції в умовах демократизації державного управління

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар С.С., Політична опозиція в системі владних відносин України, монографія, 2009, 267 с.
2. Бурузинський В.П. Транзитні формування електорального формування простору сучасної України, монографія, 2011, 305 с.
3. Бусленко В. В. Взаємовідносини влади та опозиції в державах Вишеградської групи: монографія. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. 320 с.
4. Бусленко В. В. Конвертаційні стратегії влади та політичної опозиції в Угорщині в 1990-их рр., *Політичне життя*, Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця: В-во ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. № 3. С. 18 – 24
5. В Україні створили опозиційний уряд. Опозиційний кабмін хочуть зробити громадським майданчиком для розробки стратегічно важливих 184 проектів URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/3498022-v-ukraini-stvorylyopozytysiinyi-uriad>.
6. Грушанська Н. І. Парламентська опозиція, *Юридична енциклопедія*: 6 т., К.: Укр. енцикл., 2002. Т. 4, С. 437
7. Голишев В. Діяльність парламентської більшості, монографія, 2010, 192 с.
8. Даль Р. Поліархія. Участь у політичному житті та опозиція. Харків: Каравела, 2002.
9. Експертна група АЦ «Академія» з питань законодавчого забезпечення економічної політики. Соціально-економічні функції опозиції в демократичному суспільстві: національні реалії та міжнародна практика <http://www.academia.org.ua/?p=397>
10. Журавський В.С. Становлення і розвиток українського парламентаризму монографія, 2011, 344 с.

11. Забродіна К. Політична опозиція в західноєвропейських країнах (політологічний аналіз), *Політологічні та соціологічні студії*, Т. 1, 2000, С. 196 – 201.
12. Золотухін Г. Влада – опозиція: боротьба проти себе? *Віче*, 2003, № 10, С. 71- 74.
13. Ільницька У. Парламентська опозиція як інституційний аспект контрольної функції парламенту, *Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку*, 2011, Вип. 23. С. 76–85
14. Ільницька У. Політико-правовий статус політичної опозиції в демократичному суспільстві, *Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку*, 2010, Вип. 22. С. 46–53.
15. Кампо В.М. Європейські традиції українського парламентаризму: історія і сучасність, *Парламентаризм в Україні: теорія та практика*, 2001. С. 193-256.
16. Коваль І.В. Парламентська опозиція в Україні, монографія, 2011, 450 с.
17. Колодій А. Ф. Політичний спектр посткомуністичних держав і проблема формування лояльної опозиції (приклад України), *Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика*, К.: Навч.-метод. каб. вищ. освіти України, 1996, С. 142–149.
18. Куліш А.І. Опозиція в парламенті: політологічний сенс діяльності «груп тиску», *Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика*, 1996, С. 182 – 185.
19. Тупчієнко Л. Політичні опоненти. Чи готові слухати один одного? *Віче*, 2002, № 3 С. 14.
20. Лага В. Феномени «опозиційної ідеології» та «ідеології опозиційності», *Політичний менеджмент*, 2004, № 2, С. 91 – 100.
21. Лоуренс ЛеДюк Учасницька демократія: референдуми у теорії та на практиці Х.: Центр освітніх ініціатив, 2002.
22. Матвійчук О.М. Політична трансформація та перспективи розвитку політичної опозиції, монографія, 2009. – С. 388.

23. Михальченко М. Позиції опозиції. Хто є хто в Україні, *Віче*, 2002, №3, С. 5-35.
24. Мазур І.В. Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика, монографія, 2011, 198 с.
25. Нечепоренко Г. Політична опозиція: деякі аспекти світового досвіду та сучасна українська практика *Політика і час*, 2012.С. 51 – 82.
26. Нормативне закріплення статусу і прав парламентської опозиції: Аналітична записка. Додаток 1. Генеза інституту парламентської опозиції в УкраїніК.: Національний інститут стратегічних досліджень в Україні, 2010.
27. Опозиція в Україні: нинішній стан і подальші перспективи: URL: <http://rb.com.ua/ukr/>
28. Опозиція в Україні: Аналітична доповідь гол. ред. Шангіна Л. К.: Центр Разумкова, 2003.
29. Опозиція в Україні: загальна характеристика, *Національна безпека і оборона*, 2002, № 7 (31),С. 3–43.
30. Павленко Р. Опозиція: права і повноваження, *Людина і політика*, 2002, № 4, С. 6 -9.
31. Пахарев А.Д. Парламентські вибори в Україні: проблеми формування партійної системи *Держава і право: Збірник наукових праць*, 2011, № 6, С. 397-401.
32. Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. Аналітична доповідь Центру Разумкова, *Національна безпека і оборона*, 2015р., № 6-7, с.7-12.
33. Партійна система України після 2019 року: особливості та перспективи розвитку, Центр Розумкова, 2020, 104 с.
34. Піскарьова Н.І. Моделі політичної опозиції, *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*, Вип. 9, Київ, 2007, С. 96-106.
35. Проект Закону України «Про парламентську опозицію», від 20. 02. 2003 р. № 2214–2 URL: <http://www.rada.kiev.ua/zakon/PR1/TXT1/p2214-2.htm>.

36. Проект Закону України «Про парламентську більшість та парламентську опозицію», від 08. 11. 2001 р. № 8240 URL: <http://www.rada.kiev.ua/zakon/PR1/TXT/p8240.htm>

37. Проект Закону України «Про політичну опозицію», від 16. 07. 2002 р. № 2007 URL: <http://www.rada.kiev.ua/zakon/PR1/TXT1/p2007.htm>.

38.Резолюція Європейського парламенту щодо ситуації в Україні від 13.12. 2013 року URL: <http://eu.prostir.ua/library/255846.html>

39. Рішення Конституційного Суду України № 1-38/2000 від 27 червня 2000 р. URL: <http://www.academia.org.ua/?p=397>

40. Рішення Конституційного Суду України № 1-45/2010 від 30 вересня 2010 URL: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=122407>

41.Рубл Б. Політичні і економічні перетворення в Росії і Україні URL: <http://www.kennan.kiev.ua/kkp/content/publications/rusukr.pdf>

42. Рудич Ф. Політична влада і опозиція в Україні : порівняльний аналіз із зарубіжними країнами : монографія Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016, 488 с.

43. Радченко О. Влада і вибори: інституційна взаємодія в демократичному суспільстві, монографія, Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006, 243 с.

44. Рябов С. Опозиція як джерело альтернативної політики, *Вибори та демократія*, 2005, № 4, С.8-18.

45. Статус опозиції: вітчизняний та зарубіжний досвід, рекомендації : Інформаційно-аналітичне дослідження URL: http://www.parlament.org.ua/docs/files/8/1162220481_ans.pdf

46. Совгиря О. В. Парламентська опозиція в Україні у XVI – на початку XX ст. *Бюлетень Міністерства юстиції України*, 2004, № 10, С. 94-103.

47.Ставнійчук М.І. Актуальні питання вдосконалення виборчого законодавства щодо участі політичних партій у виборчому процесі, *Правова держава: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*, 2011, С. 259 - 270.

48. Француз А. Й. Політична опозиція у демократичній державі (правові аспекти аналізу), *Бюлетень Міністерства юстиції України*, 2004, № 5, С. 35–45.
50. Центр Разумкова. Опозиція в Україні: стан і умови діяльності, відносини з владою, перспективи її нормалізації. Аналітична доповідь, Центр Разумкова, Київ, 2011, 83 с.
51. Цимбалістий Т. О. Інститут імпічменту в системі конституційно-правової відповідальності, *Порівняльно-аналітичне право*, 2017, №1. С. 42–44.
52. Цимбал Д. Теоретико - методологічні підходи до дослідження інституту політичної опозиції URL: <http://www.social-science.com.ua/>
53. Чи потрібна Україні опозиція (дослідження) URL: <http://www.unian.net/ukr/news/news-201085.html> –28.10.2007 р
54. Чотири члени ЦВК заявляють, що чесні вибори провести неможливо URL: <http://4post.com.ua/politics/173134.html>
55. Чумак В. Діяльність парламентської опозиції: корисний досвід для України Український освітній центр реформ URL: <http://icps.com.ua/publications/nl.html>.
56. Шарп Дж. От диктатуры к демократии Концептуальные основы освобождения URL: <http://psyfactor.org/2005/lib/sharp.htm>
57. Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енциклопедичний словник, Львів: Астролябія, 2004, 500 с.
58. Шевчук Ю. Опозиція до діючої влади, *Голос України* 2006. № 115 (3865).С. 2.- 6.
59. Яременко І.В. Конституційно – правовий статус політичних партій в Україні, монографія, 2011, 234 с.
60. Якименко О., ЛитвиненкоЮ. Політичні партії за рік до виборів: майбутнє, що починається сьогодні, *Національна безпека та оборона*, 2005, № 2, С.2-15.

61. Як зняття кандидатів вплине на склад парламенту URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/40439/Jak_znatta_kandydativ_vplyne_na_sklad_parlamentu?a_offset

62. Яценюк: После победы на выборах оппозиция пересмотрит все законы URL: <http://flot2017.com/item/news/46901.>]).

63. Якушик В. М. Деякі теоретичні засади аналізу політико-правового статусу політичної опозиції, *Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика*, К., 1996, С.178-181.